

Türk Medeni Kanunu'nda ve Osmanlı Aile Hukukunda Nafaka Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi

Salih ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof. Dr., Kocaeli University Faculty of Theology

Kocaeli/TÜRKİYE

salih.sahin@kocaeli.edu.tr | orcid.org/0000-0001-8249-999X

Öz

Aile toplumun en küçük birimi olup insanlık tarihi kadar köklü bir kurumdur. Her kültür ve medeniyet aile kurumuyla ilgili kendi değerleri çerçevesinde bir hukuk oluşturmuştur. Aile hukuku eşlerin hak ve sorumluluklarını belirleyen kuralları bütünüdür. Osmanlı aile hukuku İslâm hukuku kaynaklarına dayanarak vazedilmiştir. Osmanlı hukukunun pratiğini yansıtan kadı sicillerinde de bu durumu tespit etmek mümkündür. Osmanlı sonrası kurulan yeni siyasal rejimle birlikte amaçlanan modernleşme kapsamında kabul edilen TMK ise Batılı hukuk normları esasa alınarak vazedilmiştir. İsviçre medeni kanununa göre düzenlenen aile hukukunda aile ile ilgili tüm hak ve sorumluluklarda eşlerin eşitliği esas alınmıştır. Bu husus nafaka sisteminde de görülmektedir. Nitekim bütün nafaka çeşitlerinde kadın ve erkek eşit kabul edilmiştir. Osmanlı aile hukuku ise hak ve sorumluluk bakımından erkeği ön plana çıkarmaktadır. Bu hukukta evliliğin tüm yükü bütün yönleriyle kocaya yüklenmiş, koca ailenin velisi kabul edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı aile hukukunda nafaka sorumluluğu da kocaya yüklenmektedir. Kadının imkanları yerinde olsa da herhangi bir maddi külfete katlanma zorunluluğu yoktur. Çalışmada Türk Medeni Kanunu'nda (TMK) düzenlenmiş evlilikten doğan nafaka

Geliş/Received: 09.02.2025 | **Kabul/Accepted:** 18.04.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Şahin, Salih. "Türk Medeni Kanunu'nda ve Osmanlı Aile Hukukunda Nafaka Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 313-347./Şahin, Salih. "Comparative Analysis Of Alimony Practices In Turkish Civil Code And Ottoman Family Law". *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 313-347.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1636212>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Salih ŞAHİN | CC BY-NC-ND 4.0 International

türleri olan “Bakım, Tedbir, İştirak ve Yoksulluk Nafakası” Osmanlı aile hukuku ile mukayeseli olarak ele alınmıştır. Konuyla yakın ilgisi ve tamamlayıcılığı nedeniyle de TMK’da düzenlenen “Boşanma Tazminatı” uygulaması Osmanlı aile hukuku sistemi bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmada karşılaştırmalı analitik bir yöntem izlenmiştir. Bu bağlamda her iki hukuk sisteminin temel nasları olan kanun metinlerine müracaat edilmiş, bu metinlerin felsefesini ortaya koyan hukuk literatürüne müracaat edilerek konuyla ilgili yasal düzenlemelerin gerekçeleri irdelenmiştir. Osmanlı hukuku bağlamında bu hukukun üretildiği naslara ve birincil klasik hukuk kaynaklarına müracaata özen gösterilirken çağdaş kaynakların sunduğu yeni ve farklı bakış açılarından da istifade edilmiştir. Osmanlı hukukunun pratiğini yansıtan kadı sicilleriyle ise teorik hukuk normlarının desteklenmesine önem verilmiştir. Çalışmanın kamuoyunu uzun süredir meşgul eden nafaka tartışmalarına ve bu konuda yapılacak olan yasal düzenlemelere bir katkı sunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Aile Hukuku, Nafaka, Boşanma, İddet, Yoksulluk Nafakası.

Comparative Analysis Of Alimony Practices In Turkish Civil Code And Ottoman Family Law

Abstract

The family is the fundamental unit of society, with asince the dawn of human civilization. Each culture has developed its own legal framework for the family, and family law defines the legal rights and obligations of spouses. Ottoman family law, based on Islamic legal sources, reveals a distinct structure where the husband is seen as the head of the family, bearing all financial burdens, including alimony responsibilities, regardless of the wife’s financial status. In contrast, the Turkish Civil Code (TMK), adopted after the dissolution of the Ottoman Empire, aligns with Western legal standards and emphasizes equality between spouses. This principle is evident in the alimony system, where both men and women are treated equally in terms of support obligations. The study examines various types of alimony under the TMK, such as Maintenance, Precautionary, Participation, and Poverty Alimony, and analyzes them within the context of Ottoman family law. It also evaluates the concept of "Divorce Compensation" as it relates to both legal systems. Employing a comparative analytical approach, the research references fundamental legal texts from both the Ottoman and contemporary Turkish legal frameworks. It integrates classical legal sources alongside modern perspectives, ensuring a well-rounded analysis. Kadi records are utilized to support theoretical legal norms and reflect real-life applications of Ottoman law. Ultimately, the study aims to contribute to public discussions surrounding alimony and inform future legal regulations on the

subject. By bridging historical and contemporary understandings, it seeks to enrich the discourse on family law within Turkish society.

Keywords: Islamic Law, Family Law, Divorce, İddat, Poverty, Alimony.

Giriş

Bir kadın ve erkeğin evlilik hukuku çerçevesinde bir araya gelerek kurdukları ve toplumların çekirdeği olan aile kurumu insanlık tarihi kadar eskidir. Her kültür ve medeniyet kendi değerleri doğrultusunda bu yapıyı şekillendirir. Bütün akitlerde olduğu gibi evlilik akdi de mer'î hukukun çizdiği çerçevede taraflara birtakım haklar ve sorumluluklar yükler. Dayandığı inanç, kültür ve sosyolojiden kaynaklanan bazı farklılıklar olsa da her hukuk sisteminde evlilikte tarafların haklarını korumaya ve sorumluluklarını belirlemeye yönelik düzenlemelerin olduğu muhakkaktır.

Osmanlı toplumunda diğer alanlarda olduğu gibi aile hukukunda da asırlarca fıkıh kaynakları, fetva kitapları ve hakimlerin ferdi içtihatları bu hukukun kaynakları olmuştur. Nihayet 1859 yılı Tanzimat'ın ilanı ile başlayan kanunlaştırma süreciyle birlikte aile hukukunda da yine bu kaynaklardan istifade edilerek Hukûk-ı Âile Kararnâmesi çıkarılmıştır. Ancak dönemin siyasal konjonktürü bu düzenlemenin kanunlaşmasına imkan vermediği gibi yürürlüğünün de çok kısa sürmesine neden olmuştur. Nitekim 1917'de yürürlüğe giren Kararnâme 1919'da yürürlükten kaldırılmıştır.¹ Bununla birlikte Osmanlı devletinin yıkılması sonrası Osmanlı bakiyesi olan Mısır, Suriye, Irak gibi pek çok ülkede halen bu hukuk rejiminin izlerini görmek mümkündür.²

Cumhuriyetin ilanına kadar asırlarca Osmanlı toplumunun hayatını düzenleyen ve İslâmî referanslara dayanan Osmanlı hukuk sisteminde ailenin reisi, birincil sorumlusu ve temsilcisi koca kabul edilmiştir. Koca eşinin ve çocuklarının beslenme, giyim kuşam, tedavi, eğitim ve konut ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir. İmkanları oranında bu sorumluluğu yerine getirmesi gereken kocaya eşinin itaat etmesi ve evlilik gereği yerine getirmesi gereken görevleri yapması zorunludur. Söz konusu aile hukukunda kadına herhangi bir mali külfet yüklenmemiştir. Kadının mali imkanları elverse bile kendi malından aile ihtiyaçlarına harcama yapma sorumluluğu bulunmaz.

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinde laik bir siyasal rejim esas alınmıştır. Bu nedenle Osmanlı dönemindeki din referanslı hukuk sistemi yerine Batı kökenli hukuk normları esas alınarak seküler bir hukuk rejimi benimsenmiştir. Aile hukukuyla ilgili 743 sayılı Türk Medeni Kanunu ise 1926 yılında İsviçre Medeni Kanun'u esas alınarak düzenlenmiştir. Ancak bu kanun nafaka, aile birliğinin temsili, aile reisliği

¹ Orhan Çeker, *Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi* (Konya: Mehîr Yayınları, 2016), 9-10.

² Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 162.

gibi konularda Roma hukukunun geleneksel ataerkil aile yapısının izlerini taşıması, ailede haklar ve sorumluluklar bakımından erkeğin üstünlüğünü esas alması gibi nedenlerle pek çok kez değişikliğe uğramış ve 2002 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.³ Onun yerine Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 41'deki "eşlerin eşitliği" ilkesini esas alan 4721 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Yeni Türk Medeni Kanunu'nda eşler arasındaki hak ve sorumluluklar, Eski Türk Medeni Kanunu'ndan (ETMK) ve Osmanlı aile hukukundan farklı olarak eşler eşit kabul edilerek belirlenmiştir. Buna göre eşler aile birliğini beraberce yönetirler, aile kurumunu her ikisi birlikte temsil ederler⁴ ve her biri üçüncü kişilere karşı çocukların yasal temsilcisidir.⁵ Aile konutunun belirlenmesinde ve imkanlar nispetinde evin ihtiyaçlarının karşılanmasında eşit derecede sorumludurlar.⁶ Bu çalışmada Osmanlı aile hukukunda ve halen yürürlükte olan TMK'da nafaka konusu karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

TMK'nın Osmanlı aile hukukundan farklı olarak üzerinde durduğu bu hak ve sorumluluklardan biri de evliliğin değişik sebeplerle boşanma ile sonuçlanması durumunda eşlerin hak ve sorumluluklarıdır. TMK'da boşanma sonrası eşlerin hak ve sorumluluklarıyla ilgili düzenlemelerde eşlerin eşitliğinin esas alınmıştır. Dolayısıyla boşanma sürecinde gündeme gelen "Tebir Nafakası", "İştirak Nafakası" ve boşanma sonrası muhtaç eşe diğer eşin ödeyeceği "Yoksulluk Nafakasına" dair hükümlerde eşlerin eşit olduğu görülmektedir.

TMK'nın Osmanlı aile hukukundan farklı olarak getirmiş olduğu "Yoksulluk Nafakası" hakkı diğer nafaka türlerine göre kamuoyunda geniş tartışmalara neden olmuştur. Dünyada değişik ülkelerde farklı şekillerde de olsa hukuk sistemlerinde yer alan bu nafaka, TMK'nın kabul edildiği 1926 tarihinden itibaren Türk aile hukukunda yer bulmuş ve zaman içerisinde değişik aşamalardan geçerek ömür boyu yoksulluk nafakası şekline dönüşmüştür.⁷

Geleneksel Türk toplumunda Osmanlı'dan beri devam edegelen sosyolojinin de bir sonucu olarak ataerkilliğin hakim olması nedeniyle söz konusu nafaka kurumu eşlerden koca aleyhine gelişen bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Zira her ne kadar TMK md.

³ Şahin Akıncı, "Medeni Kanun'da Kadın ve Aile", *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/8, (Hazar 2004), 1-16.

⁴ Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (12 Aralık 2001), Kanun No. 4721, md. 188/1; Turgut Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk* (Ankara: Savaş Yayınları, 1996), 214.

⁵ TMK, md. 342/1.

⁶ TMK, md. 186/2; Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 213.

⁷ Hanife Işık, "Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu: Hukuk Sistemleri Arasında Bir Mukayese", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2022), 76.

186⁸ uyarınca ailenin geçiminde eşler ortak sorumlu kabul edilse de geleneksel Türk aile yapısında çalışan tarafın genelde koca olması nedeniyle evlilik sürecinde olduğu gibi boşanma durumunda da nafaka yükümlülüğü kocanın üzerine kalmaktadır. Boşanmış eşlerden birinin -ister kadın olsun ister erkek- boşanma sonrası kendisiyle hiçbir hukukî bağı kalmayan birinin ömür boyu geçimini sağlamak mecburiyetinde kalması hakkaniyet ölçülerini aştığı şeklinde tartışmalara da sebebiyet vermiştir. Bu nedenle bu çalışmada aile hukuku kapsamında Osmanlı aile hukuku ve TMK'da nafaka konusu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Nafaka konusuyla gerek pozitif hukuk ve gerekse İslâm hukuku bağlamında pek çok ilim ehlinin ilgilendiği anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalardan konuyu pozitif hukuk ve İslâm hukuku bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alan araştırmalardan öne çıkanlardan biri Mustafa Genç ve Muhammed Mehdi Aksoy'un "Bazı Kanunlar ile Mukayeseli Olarak İslâm Hukukunda Eş Nafakası"⁹ adlı makalesidir. Bu çalışmada "evlilik nafakası" TMK, Osmanlı Aile Hukuku ve Suriye Ahvâl-i Şahsiye Kanunu bağlamında ele alınarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada konu TMK bağlamında yüzeysel ve kısaca ele alınmıştır. Tazminat, iştirak ve tedbir nafakalarından çok kısa bahsedilmiştir. Uygulamalardan örnekler verilmemiştir.

Konuyu karşılaştırmalı olarak ele alan bir diğer çalışma ise Hanife Işık'ın "Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu: Hukuk Sistemleri Arasında Bir Mukayese" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada daha ziyade "yoksulluk nafakasına" yoğunlaşmış, bu nafakanın Batıdaki uygulanma şekli ile ülkemizdeki gelişimi ele alınarak İslâm hukuku açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Mehmet Zeki Uyanık'ın "İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası"¹⁰ adlı çalışması ve Alpaslan Alkış ile Gülnihal Yılmaz'ın "Medeni Hukuktaki Boşanma Nafakasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi"¹¹ adlı çalışmalarında da özellikle boşanma nafakası üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada ise gündemde tazeliğini koruyan nafaka tartışmalarına da bir katkı sunması amacıyla Türk Medeni Kanunu'nda ve Osmanlı aile hukukunda eşlerin nafakayla ilgili hak ve sorumlulukları bütüncül bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak ele

⁸ "Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar." TMK, md. 186.

⁹ Mustafa Genç - Muhammed Mihdi Aksoy, "Bazı Kanunlar ile Mukayeseli Olarak İslâm Hukukunda Eş Nafakası", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (Haziran 2019), 351-390.

¹⁰ Mehmet Zeki Uyanık, "İslâm Aile Hukukunda Evlilik Ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 57-87.

¹¹ Alpaslan Alkış - Gülnihal Yılmaz, "Medeni Hukuktaki Boşanma Nafakasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *ÇÜİFD* 23/2 (2023), 51-72.

alınmıştır. Konunun teorik yönü Osmanlı hukukunun birincil kaynakları ışığında ele alınırken, pratik yönü ise Osmanlı hukukunun pratiğini yansıtan konuyla ilgili kadı sicillerinden istifade edilerek ortaya konulmuştur.

Çalışmada karşılaştırmalı analitik bir yöntem izlenmiştir. Bu bağlamda her iki hukuk sisteminin temel nasları olan kanun metinlerine müracaat edilmiş, bu metinlerin felsefesini ortaya koyan hukuk literatürüne müracaat edilerek konuyla ilgili yasal düzenlemelerin gerekçeleri irdelenmiştir. Osmanlı hukuku bağlamında bu hukukun ürettiği naslara ve birincil klasik hukuk kaynaklarına müracaata özen gösterilirken çağdaş kaynakların sunduğu yeni ve farklı bakış açılarından da istifade edilmiştir. Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (HAK) Hanefî mezhebi içtihatları esas alınarak hazırlandığı için konuyla ilgili Hanefî fıkıh kaynaklarına müracaat edilmiş, diğer mezhep görüşlerine ise ihtiyaç oranında yer verilmiştir. Osmanlı hukukunun pratiğini yansıtan kadı sicilleriyle ise teorik hukuk normlarının desteklenmesine önem verilmiştir.

1. Genel Olarak Nafaka Kavramı

Nafaka kelimesi köken olarak Arapça bir sözcük olup, “yok olmak, helak olmak ölmek,”¹² “harcamak, tüketmek”¹³ gibi anlamlara gelmektedir.

Terim olarak nafaka “başkasının yaşamasını temin için kişinin yüklendiği masraflar”¹⁴; “hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar”¹⁵; “muhtaç durumda bulunan kişinin beslenme, giyim kuşam ve barınma ihtiyaçları ile bunlara tabi olan şeyler konusunda yapılan ayni ve nakdi yardımlar”¹⁶ şeklinde tanımlanabilir. Bununla beraber medeni hukuk kapsamında söz konusu kelime ile asıl kast edilen mana, “Kişinin aile efradına yaptığı harcamalardır.”¹⁷ Nitekim söz konusu kelime ile aynı kökten gelen “infâk” sözcüğü Kur’ân’da: “Boşanan kadınlar eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın.”¹⁸ ve “Varlıklı olan varlığından harcasın, rızıkı daralmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından harcasın.”¹⁹ mealindeki âyetlerde de eşlere yapılan harcama anlamında kullanılmıştır.

¹² Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1988), 4/188.

¹³ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

¹⁴ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 32.

¹⁵ Erbay, “Nafaka”, 32/282.

¹⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 443; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 32.

¹⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 4/188.

¹⁸ et-Talâk 65/6.

¹⁹ et-Talâk 65/7.

2. Türk Medeni Kanunu'nda Nafaka

Medeni hukukta aile fertlerinden birinin yoksulluğa düşmesi halinde diğerlerinin ona yardım elini uzatması dinî, insanî ve ahlâkî bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Türk Medeni Hukukunda bir kimsenin muhtaç duruma düşmüş akrabasına yardım etmesini temin amacıyla vazedilmiş zorunlu yardımlaşmaya “yardım nafakası” denir.²⁰ Yardım nafakası, ihtiyaç halinde olan eşlerin birbirlerine, altsoyun (füru) üstsoya (usul), üstsoyun altsoya ve kardeşlerin birbirlerine yardım etme yükümlülüğünü kapsar.²¹ Yardım nafakası TMK'da birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır: Burada Aile hukuku bağlamındaki hak ve sorumluluklardan olan nafaka türleri üzerinde durulacaktır.

2.1. Bakım Nafakası

Yardım nafakasının, eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı geçimlerini temin etme sorumluluğundan kaynaklanan şekline “bakım nafakası” denmektedir.²² TMK, aile birliğinin kuruluşunda eşleri eşit kabul ederek gerek ailenin geçimi ve gerekse çocukların eğitimi ve masraflarını konusunda eşlere eşit derecede sorumluluk yüklemiştir.²³ Birlikte seçecekleri konutta aile birliği beraberce yönetilir ve eşler birliğin giderlerini güçleri oranında emek ve malvarlıklarıyla birlikte karşılarlar.²⁴ Dolayısıyla konutun idaresi ve giderleriyle ilgili hususlarda eşler eşit hak ve sorumluluklara sahip olup müte-selsilen sorumlu olurlar.²⁵ Bu eşitliğin bir gereği olarak eşler çalışma ve meslek seçimi konusunda birbirlerinden onay almak zorunda değillerdir.²⁶ Eşlerden birinin istemesi halinde mahkeme eşlerin aile birliğinin geçimi için yapacağı mali katkıyı veya diğer görevleri belirleyebilir.²⁷ Eğer eşler bakım nafakası ya da aile birliğinin giderlerine katılma görevini yerine getirmezse hakim onun borçlularına ödemeyi diğer eşe yapmaları yönünde karar verebilir.²⁸

2.2. Tedbir Nafakası

Boşanma davası açılması durumunda eşlerden birinin ve çocukların muhtaç hale düşmesi ihtimaline karşılık mahkemece alınabilecek tedbirler kapsamında mahkemece

²⁰ Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 253.

²¹ Burçak Çitak, “Yoksulluk Nafakası”, *İÜHFM* 74/1 (2016), 242. Ayrıca bk. TMK, md. 364, 365, 366.

²² Çitak, “Yoksulluk Nafakası”, 242.

²³ TMK, md. 185, 322.

²⁴ TMK, md. 186.

²⁵ TMK, md. 194.

²⁶ TMK, md. 192.

²⁷ TMK, md. 196.

²⁸ TMK, md. 198.

belirlenecek bakım nafakasına “tedbir “nafakası” ismi verilmiştir.²⁹ Kanun metninde açıkça tedbir nafakasından bahsedilmemesi mağdur eşin ve çocukların ihtiyacının neler olduğunu takdir etmesi noktasında kanun koyucunun mahkemeye yetki vermesi olarak değerlendirilebilir. Yukarıda vurgulanan aile birliğinin devamında eşlerin imkanlarına göre eşit sorumluluğa sahip olmaları tedbir nafakasından da görülmektedir. Nitekim TMK 169. maddesi tedbir nafakası konusunda eşlerin ikisini de ayırım yapmaksızın birlikte zikretmiştir. Tedbir nafakası boşanma süresiyle sınırlı bir mağduriyeti gidermeyi amaçladığı için kanun koyucu tedbir nafakasından muhtaç olan tarafın haklı olmasını şart koşmamıştır.³⁰ Süresi, boşanma işleminin kesinleşmesine kadar devam eden bu nafaka, boşanma işleminin kesinleşmesinden sonra eşler için yoksulluk nafakası olarak devam ederken çocuklar için iştirak nafakası adıyla devam etmektedir.³¹

2.3. İştirak Nafakası

Boşanma sonrası velayet kendisine bırakılmamış olan eşin çocukların masraflarına katkı sağlamasını temin için öngörülen nafaka yükümlülüğüne ise “iştirak nafakası” ismi verilmiştir.³² İştirak nafakasından da bakım nafakasındaki eşitliğin izlerini görmek mümkündür. Zira TMK çocukların soyunu anne ve babaya eşit derecede nispet etmektedir.³³ Dolayısıyla bakım nafakasından eşit olarak kabul edilen eşler boşanma durumunda da çocukların masraflarından imkanları ölçüsünde eşit derecede sorumludurlar.³⁴ Çocuğun ergenlik çağına kadar devam eden bu nafaka sorumluluğu, kamu düzeyiyle ilgili olduğu için çocuğun velâyeti kendisine verilen eşin talep ve iradesine bırakılmaksızın mahkemenin resen hüküm vermesini gerektirmektedir.³⁵

2.4. Yoksulluk Nafakası

TMK, boşanan çiftlerden boşanma nedeniyle ekonomik koşulları bozulma ve yoksulluğa düşmesi muhtemel olanın hukukunu korumaya yönelik yaptığı düzenlemelerden biri de bu araştırmanın da temelini teşkil eden yoksulluk nafakasıdır. Boşanma sonrası büyük bir yoksulluğa düşmesi muhtemel olan eşin kusuru daha ağır olmamak

²⁹ Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 233.

³⁰ İzzet Doğan, “Türk Medeni Kanunu’nun Düzenlemelerine Göre Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası”, *MHB* 35/1 (2015), 23-48.

³¹ Mehmet Hamzaçebi, “Türk Medeni Kanunu’na Göre Boşanma Ve Ayrılık Hallerinde Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/3-4 (2002), 23-48.

³² Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 233-234. Ayrıca bk. TMK, md. 182/2.

³³ TMK, md. 282.

³⁴ TMK, md. 330.

³⁵ Doğan, “Türk Medeni Kanunu’nun Düzenlemelerine Göre Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası”, 68.

koşuluyla diğer eşten isteyeceği nafakaya “Yoksulluk Nafakası” denir.³⁶ TMK’nın md. 175 ile düzenlediği yoksulluk nafakası hükmüne göre boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek olan taraf kusuru daha ağır olmamak şartıyla diğer taraftan mali gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir.³⁷

Tazminat hakkında olduğu gibi yoksulluk nafakasında da kanun koyucunun boşanma konusunda kusursuz ya da az kusurlu olan eşin haklarını koruma gayesi güttüğü görülmektedir. Ancak tazminat hakkında evliliğin sona ermesi sebebiyle karşılaşılan zararların telafisi hedeflenirken yoksulluk nafakasında evliliğin sona ermesiyle eşlerden birinin muhtaç hale düşmesini önlemek için diğer eşe, yaşanmış evliliğin manevi hatırasından kaynaklanan eski eşine karşı insanî ve ahlâkî bir sorumluluk gereği yardım etme yükümlülüğü hedeflenmiştir.³⁸ Yoksulluk nafakasının temeli, ömür boyu sürmesi gayesiyle kurulması amaçlanmış bir birliğin değişik nedenlerle bozulmasından dolayı yoksulluğa düşen eşe diğer eşin yardım etmesi üzerine kurulduğu için söz konusu nafaka sorumlusu eşin kusursuz olması şartı aranmamıştır. Yoksulluk nafakasının belirlenmesinde nafakayı talep eden tarafın “ihtiyacı” ve nafaka sorumlusu olan eşin “mali imkanı” iki temel ilke olarak esas alınmıştır.³⁹

İlgili kanun maddesinden de anlaşıldığı gibi yoksulluk nafakası talebi bazı şartlara bağlanmıştır.

1. Yoksulluk nafakası talep edecek eşin evliliğin sona ermesinde diğer eşe göre daha az kusurlu olması gerekir. Dolayısıyla evliliğin sona ermesinde daha fazla kusurlu olanın yoksulluğa düşme ihtimali olsa da nafaka talep hakkı yoktur. Nafakayı ödemekle sorumlu olan eşin ise kusursuz olması şart değildir.

2. Nafaka talep edecek olan eşin evliliğin sona ermesi nedeniyle yoksulluğa düşmesi gerekir.⁴⁰ Yani evliliğin sona ermesiyle yoksulluğa düşme arasında illiyet bağının olması gerekmektedir.⁴¹ Buna göre nafaka hakkının doğması için yoksulluğun evliliğin

³⁶ Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 233-234; Hamzaçebi, “Türk Medeni Kanunu’na Göre Boşanma Ve Ayrılık Hallerinde Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası”, 33.

³⁷ TMK, md. 175.

³⁸ Arbek, “Boşanmanın Mali Sonuçları”, 140.

³⁹ Gediz Kocabaş, “Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi Ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler”, *MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19/1 (2013), 358.

⁴⁰ Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 234.

⁴¹ Işık, “Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu: Hukuk Sistemleri Arasında Bir Mukayese”, 75.

sona erdiği tarihte gerçekleşmesi veya gerçekleşecek olması gerekir.⁴² Bu durumu ise elbette ki mahkeme tespit edecektir.

3. Nafaka, söz konusu nafakayı ödeme yükümlülüğü ile karşı karşıya kalan eşin maddi imkanları nispetinde olacaktır. Bunun tespiti ve nafaka miktarının belirlenmesi somut olay çerçevesinde mahkemenin takdirine bırakılmıştır.

Görüldüğü gibi yoksulluk nafakası konusunda da YMK eşler arasında eşitliği gözetmiştir. Zira Eski Türk Medeni Kanun (ETMK) kocanın yoksulluk nafakası talep edebilmesini eşinin ekonomik olarak refah içinde olması şartına bağlarken⁴³ YTMK'da böyle bir şart olmaksızın eşlerin her birine bu hak tanınmıştır.⁴⁴

Her ne kadar Cumhuriyetle beraber kadının da erkek gibi iş hayatına katılması hedeflense de Türk toplumunda çalışan eş genelde erkek olmuştur. Bu nedenle de TMK'nın eşlerin eşitliğini esas alarak düzenlemiş olduğu yoksulluk nafakası ülkemizde büyük oranda erkeklerin sorumlu olduğu ekonomik bir külfet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Nitekim yoksulluk nafakasına ilişkin yargı kararlarıyla ilgili yapılan araştırmalarda erkek lehine verilen yoksulluk nafakası kararlarının yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Yine yoksulluk nafakası dava dosyalarıyla ilgili yapılan araştırmalarda işsiz kadınların oranı yüzde kırk sekiz iken erkeklerin oranının yüzde dokuz olduğu belirlenmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla vazediliş itibarıyla iyi niyetle muhtaç durumda olan eşe diğer eşin yardım elini uzatması hedeflense de söz konusu nafaka pek çok yönden değişik toplumsal problemlere neden olmuştur. Bu nedenle TBMM konuyu araştırmak üzere 2016 yılında bir araştırma komisyonu kurarak konuyu inceleme ve sorunları tespit etme ihtiyacı duymuştur.⁴⁸ Dolayısıyla ömür boyu yoksulluk nafakası uygulamasının hem İsviçre medeni kanunundaki boşanmayla hedeflenen “eşlerin kesin olarak ayrılmasını sağlama” ilkesine ve hem de geçmişten günümüze süre gelen Türk toplumunun mahremiyet anlayışına ve aile yapısına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi önem arz etmektedir.

⁴² Turgut Akıntürk - Derya Ateş, *Türk Medenî Hukuku-Aile Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2016), 1/76. Virgül yerine iki yazar arasına öncesinde ve sonrasında birer boşluk olacak şekilde – koyuyoruz.

⁴³ Eski Türk Medeni Kanun (ETMK), *Resmî Gazete* 339 (4 Nisan 1926), Kanun No. 743, md. 144.

⁴⁴ TMK, md. 175.

⁴⁵ Dilek Keleş, “Nafaka Veren Erkeklerin ‘Nafaka Mağduru’ Söylemine ‘Yoksulluğun Kadınlaşması’ Olgusu Üzerinden Bakmak”, *Mülkiye Dergisi* 47/6 (2023), 1546-1579.

⁴⁶ Büşra Odabaşı, “Yoksulluk Nafakasında Süre Sorunu”, *İstanbul Barosu Dergisi* 94/2 (2020), 49.

⁴⁷ Bk. Kadın Dayanışma Vakfı (KEDV), *Yoksulluk Nafakası Araştırma Raporu* (Ankara: KEDV, 2024).

⁴⁸ Meclis Araştırması Komisyonu (MAK), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Olayları Araştırma Komisyonu Raporu* (Ankara: TBMM, 2016).

3. Osmanlı Aile Hukukunda Nafaka

Bütün hukuk sistemlerinde şartlarına riayet edilerek gerçekleştirilen evlilik akdiyle birlikte eşlerin birbirlerine karşı yükledikleri hak ve sorumlulukları korumaya yönelik tedbirler bulunmaktadır. Osmanlı hukukunda da bu hak ve sorumlulukların kendi mantık bütünlüğü içerisinde detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Osmanlı hukuku kaynaklarına göre genel olarak nafaka borcu ve nafaka ödeme sorumluluğu üç hukukî durumdan doğmaktadır. Bunlar evlilik, akrabalık ve mülkiyettir.⁴⁹ Burada evlilik ve evlilikten kaynaklanan nafakalar üzerinde durulacaktır.

3.1. Osmanlı Aile Hukukunda Evlilik Nafakası

Osmanlı medeni hukuku geleneksel yapısı itibarıyla ataerkil bir karaktere sahiptir. Haklar ve sorumluluklar bu yapıya göre belirlenmiştir. Söz konusu hukukta erkek, nafaka, mehir, diyet gibi sorumluluklar⁵⁰ nedeniyle koca baskın ve eşi talep eden konumdadır. Aile kurumunun yöneticisi, temsilcisi ve velisi kocadır.⁵¹ Çocuğun soy bağı (nesep) kocaya aittir.⁵² Evlilik akdiyle birlikte kadın, evliliğin mali sonuçlarından biri olan, erkeğin kendisine ödemeyi taahhüt ettiği, miktarı bazen örf ile⁵³ bazen de kadın tarafından belirlenen ve “mehir”⁵⁴ adıyla anılan mali bedeli hak eder.⁵⁵ Ailenin nafakası ve mesken ihtiyacı tamamen kocaya aittir.⁵⁶ Böylece koca mali imkanları nispetinde karısının nafakasını temin etmek ve ona bir konut tahsis etmek sorumluluğunu da üstlenmiş olur.⁵⁷ Söz konusu evlilik neticesinde dünyaya gelen çocuğun nesebinin kocaya ait

⁴⁹ Şemsüddîn Ebûbekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 326; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/188.

⁵⁰ Hayrettin Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 44.

⁵¹ en-Nisâ 4/34; Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15-19; Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukuku* (Ankara: Bilay, 2018), 213.

⁵² Fahreddîn Osmân b. Ali Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1313), 5/176; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 135.

⁵³ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye şerh-i Bidâyetü'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnân Derviş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm Bin Ebî'l-Erkâm, ts), 237.

⁵⁴ Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi (HAK), 25. Ekim 1917, (Ankara: Meclis-i Mebusan), md. 69. Osmanlı medeni hukukunda kadına tanınan önemli haklardan biri mehirdir. Geniş bilgi için bk. Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- Arabî, 1982), 2/274; Yaman - Çalış, *İslâm Hukuku*, 252; Hasan Tanrıverdi, “İslâm Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut'a)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/38, (2011), 443-463.

⁵⁵ en-Nisâ 4/4, 24.

⁵⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 327; HAK, md. 70.

⁵⁷ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/34; et-Talâk 65/6; Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 7/48; Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 2/232; HAK, md. 69,70.

olduğu sabit olur.⁵⁸ Eşlerden birinin vefat etmesi durumunda ise diğeri ona mirasçı olur.⁵⁹ TMK'nın "bakım nafakası" diye isimlendirdiği beslenme, barınma, giysi ve yaşamın tabi gereklerinden olan diğer malzemelerden oluşan nafaka⁶⁰ Osmanlı aile hukukunda evlilik akdiyle birlikte "evlilik nafakası"⁶¹ adıyla kadın için koca üzerinde bir hak olarak tahakkuk eder ve evlilik devam ettiği sürece bu sorumluluk devam eder. Bu konuda hukukçuların ittifakı bulunmaktadır.⁶² Nitekim aşağıdaki bir dava belgesinde kocanın nikah akdiyle yerine getirmesi gereken sorumlulukları olan mehir ve mesken sorumluluğunu yerine getirmesine rağmen kendisine itaat etmeyen hanımının mahkemece uyarılması için yaptığı müracaatta meskenin kanunun belirlediği standartlara uygun olup olmadığının tespitinin yapıldığı ve kocanın bütün iddialarının eşi tarafından da doğrulandığı ve bu nedenle eşin kocasına itaat etmesi konusunda uyarıldığı ifade edilmektedir:

İstanbul'da Şehremînî kurbunda Deniz Abdal Mahallesi'nde sâkin bâb-ı hazret-i seras-kerîde hassa yoklaması ketebesinden Ahmet İzzet Efendi ibn el-hâzır Mehmed muvâcehesinde mezbûre Havvâ Ruveyde Hanım beş yüz elli bir gurus mehr-i müeccel ve yedi yüz elli bir gurus mehr-i muaccel müstevfi tesmiyeleriyle zevce-i menkûhe-i medhûlun bihâm olub lâkin bana itâ'at ve inkiyad ve hukûk-i zevciyete mura'ât etmemekle su'âl olunup mahalle-i mezkûrede vâkî' tedârik ve mühayyâ edip ma'rifet-i şer'le lede'l-mu'âyene mesken-i şer'î olân menzile gelip bana itâ'at ve inkiyâd ve hukûk-i zevciyete mura'at etmek üzere zevcem mezbûre Havvâ Ruveyde Hanım'a tenbîh olunmak murâdımdır deyû da'vâ ettikde ol dahî cevâbında kazıyye mi-val-i muharrer üzere olduğunu bi-tamâmiha tâ'yî'an ve kat'ıyyen ikrâr ve i'tirâfetmegin mücebince zevci mudde'î mezbûr Ahmet İzzet Efendi'nin menzili mezkûruna gidip kendine itâ'at ve inkiyâd ve hukûk-i zevciyete mura'at etmek üzere mezbûre Havvâ Ruveyde Hanım'a tenbîh olunuduğu huzûr. Fî 15 Rebiülâhır 1287.⁶³

Konuyla ilgili başka bir belgede de bir şahsın eşi için tahsis ettiği konuta gelmesi nedeniyle mahkemeye yaptığı baş vuruda mahkemenin söz konusu konutu

⁵⁸ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 213; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/176.

⁵⁹ en-Nisâ 4/12. Ayrıca bk. HAK, md. 79.

⁶⁰ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 32.

⁶¹ Muhhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye fî's-şer'iatî'l-İslâmiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2007), 366.

⁶² Mergînânî, *el-Hidâye*, 327; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 4/188. Ayrıca bk. Lütfiye Akgül, "İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası Ve Kapsamı", *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 21-34.

⁶³ Salih Şahin, *Osmanlı'da Şehir Yönetimi Ve İstanbul'da Sosyal Hayat -İstanbul Mahkemesi 225 Nolu Sicil (H. 1286-1287 / M. 1869-1870)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 239.

incelediği ve “mesken-i şer’î” yani hukukî standartlara uygun bir konut olduğu tespiti yapıldığı görülmektedir.⁶⁴

Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi kocanın, eşinin mali haklarından olan mehir ve bakım nafakası sorumluluğunu şöyle ifade etmektedir: “Geçerli bir nikah akdinin tamamlanmasıyla birlikte eşin koca üzerinde mehir ve nafakası gerekli olur ve eşlerin birbirine mirasçı olma hakları sabit olur.”⁶⁵ Nitekim “Varlıklı olan varlığından harcasın.”⁶⁶ âyetinde ve “Onların (kadınların) gıdaları ve giysileri sizin üzerinizdir.”⁶⁷ hadisinde de konuya işaret edilmiştir.

Osmanlı aile hukukunda evlilik nafakanın ölçüsü, ilgili âyetlerin de işaret ettiği gibi “marûf” miktardır.⁶⁸ Hukukçular maruf miktarda nafakayı, kıtlık ile israf arasında bir miktar olarak yorumlamışlardır. Bu da kocanın mali imkanları oranında⁶⁹ gıda ve mevsimlere göre ihtiyaç duyulan giyim kuşamdan ibarettir.⁷⁰ Söz konusu miktar, kocanın mali imkanları, kadının ekonomik ve sosyal konumu ve genel örf dikkate alınarak⁷¹ eşlerin karşılıklı rızası ile belirlenebileceği gibi anlaşmazlık durumunda mahkeme takdiriyle de belirlenebilir.⁷² Buna göre kocanın nafaka sorumluluğunu yerine getirmede bir ihmali olması durumunda eşin mahkemeye müracaat ederek kocasının imkanlarına göre kendisine aylık olarak nafaka tahsis edilmesini talep hakkı vardır.⁷³ Konu hakkında HAK'nin ilgili maddesi şöyledir:

“Koca eşine nafaka ödemekten imtina edip eş nafaka talep ederse hakim talep gününden itibaren tarafların durumuna göre nafaka takdir eder. Hakim belirleyeceği süreler içerisinde nafakanın verilmesini emreder.”⁷⁴

Konuyla ilgili aşağıdaki mahkeme belgesinde bir kadının daha önce mahkemeye takdir ettirdiği nafakasından ödenmeyen miktarı kocasının ödemesi için mahkemeye

⁶⁴ Emine Önder, *Muğla 203 No'lu Şer'iyye Sicili Defteri (1332-1334) Ve Hukuki Analizi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 121.

⁶⁵ HAK, md.69.

⁶⁶ et-Talâk 65/7.

⁶⁷ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991). “Hac”, 147.

⁶⁸ el- Bakara 2/233;

⁶⁹ el- Bakara 2/23; et-Talâk 65/7.

⁷⁰ Serahsî, *el- Mabsût*, 327-333.

⁷¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 328.

⁷² HAK, md.92. Ayrıca bk. Genç - Aksoy, “Bazı Kanunlar ile Mukayeseli Olarak İslâm Hukukunda Eş Nafakası”, 362.

⁷³ Serahsî, *el- Mabsût*, 326; Erbay, “Nafaka”, 32/282.

⁷⁴ HAK, md.94.

müracaat ettiği, mahkemenin durumu kadının kocasına sorması üzerine kocanın borcunu ikrar ettiği ve bunun üzerine mahkemenin kocaya borcunu ödemesi konusunda uyarıda bulunduğu şöyle ifade edilmiştir:

Fi'l-asl medîne-i Bursa'da İnebey mahallesi sükkânından olup mahmiye-i İstanbul'da () mahallesinde müsâfireten sâkine olan Zülfikâre bt. Ali nâm hâtun meclis-i şer'-i hatîr-i lâzümü't-tevkîrde zevci Ali Çelebi b. Hızır nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip zevcim merkûm Ali Çelebi üzerine mukaddemâ hâkimü's-şer'a takdîr et[tir]diğim yevmî onar akçe nafaka-i mefrûza-i müstedânemden dokuz ayda zimmetinde müctemî' olan iki bin yedi yüz akçe hakkımı zevcim merkûm Ali Çelebi'den talep ederim suâl olunsun dedikde, gıbbe's-suâl merkûm Ali Çelebi cevâbında fi'l-vâki' zevcim müdde'iyye-i merkûmenin dokuz ayda zimmetinde müctemî' olan nafaka-i mefrûza-i müstedânesinden iki bin yedi yüz akçe hakkı vardır deyû bi tav'ihî ikrâr etmeğin mücebince meblağ-ı mezbûr iki bin yedi yüz akçeyi müdde'iyye-i mezbûre Zülfikâre'[ye] edâ ve teslîme merkûm Ali Çelebi'ye tenbîh birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâbi' aşer min Recebi'l-ferd li sene seb'a ve seb'in ve elf.⁷⁵

Kocanın maddi imkanlarının yetersiz olması nedeniyle nafaka ödemekten aciz kalması durumunda da eşin mahkemeye müracaat edip nafaka talep etme hakkı vardır. Bu durumda hakim talep gününden itibaren kocasının zimmetinde borç olmak üzere eşe nafaka takdir eder ve kendisine kocası namına borçlanma izni verir.⁷⁶ Nafaka borcunu yerine getirmemenin bir boşanma sebebi olup olmaması ise Osmanlı hukuk doktrininde tartışmalıdır.⁷⁷

Konuyla ilgili bir belgede İstanbul'da Küçük Mustafa Paşa yakınında Molla Hüseyin Mahallesi'nde oturan Ali Ağa adında bir şahıs, nafaka ve giyim ihtiyaçlarını karşılamadığı için karısıyla aralarında tartışma çıkması nedeniyle karısının, kendisinin eve girmesine izin vermediği gerekçesiyle mahkemeye başvurduğu, söz konusu kişinin mahkeme huzurunda karısının kendi malından her ay elli kuruş nafaka ve elbise için harcamasını ve ödediği bu parayı almak için kendisine rücu etmesini kabul ederek beraber yaşadıkları konuta tekrar dönmesine izin vermesini talep ettiği, eşinin de bu şartla talebini kabul ettiği ve durumun mahkemece onaylandığı görülmektedir.⁷⁸

⁷⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077-1078)*, haz. Rifat Günelan - Mehmet Akman (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 17/362.

⁷⁶ HAK, md.96.

⁷⁷ Bk. Şemsettin Ulusal, "İslam Ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik/Boşanma Sebebi Olması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 185-208.

⁷⁸ Şahin, *Osmanlı'da Şehir Yönetimi Ve İstanbul'da Sosyal Hayat*, 103.

Aynı şekilde belirlenmiş nafaka miktarının şartların değişmesiyle yetersiz kalması durumunda da eş, nafaka miktarının artırılmasını talep edebilir.⁷⁹ Bununla beraber kocanın karısına ödemesi gereken geçmiş nafaka sorumluluklarının kendisine bir borç olup olmadığı tartışmalıdır. Şâfiî ekolü nafakanın nikah akdiyle birlikte tıpkı mehir gibi bir borç olarak tahakkuk ettiğini savunarak ödenmemiş geçmiş nafaka borçlarını kocanın ödemesi gerektiğini savunmaktadır. Hanefilerde ise eşlerin karşılıklı belli bir miktarda anlaşmasıyla veya mahkeme tarafından belirlenmeyen ödenmemiş geçmiş nafaka borçları kocanın zimmetinde borç olarak tahakkuk etmez.⁸⁰ Nitekim Hanefî anlayışı esas alan Hukûk-ı Âile Kararnâmesi de konuyu “Nafaka eşlerin belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşmaları veya hakimın kararıyla edası zorunlu hale gelir.”⁸¹ şeklinde ifade etmiştir.

Burada edanın zorunlu olmasından kasıt borcun zimmete geçmesiyle bağlayıcı hale dönüşmesidir. Buna göre mahkeme tarafından takdir edilmeden ve peşin hale dönüştürülmeden önceki nafaka borçları kocadan sakıt olmaktadır.⁸² Bu nedenle mahkeme sicillerinde mahkemece daha önce takdir edilmiş fakat ödenmemiş nafaka alacaklarının tahsiline yönelik pek çok dava örneğine rastlarken, mahkemece takdir edilmiş nafaka alacaklarının tahsiline yönelik herhangi bir belgeye rastlayamadık. Bu durum nikah akdiyle tahakkuk eden nafaka hak ve sorumluluğunun satım vb. diğer akitlerle tarafların yüklendiği hak ve sorumluluklardan daha zayıf bir hak olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ödenmemiş nafaka borçlarının mehir borcu gibi bağlayıcı olabilmesi eşlerin anlaşmasına veya mahkeme kararına bağlanmaktadır. Oysa mehir borcu nikah akdiyle tahakkuk eder, sahih halvet veya cinsel birliktelikle bağlayıcı hale gelir.⁸³

3.2. Osmanlı Aile Hukukunda Tedbir Nafakası

Medeni Hukukta boşanma aşamasında mahkemenin takdiriyle boşanma işlemi tamamlanıncaya kadar kocanın muhtaç durumdaki eşinin mağduriyetini gidermek gayesiyle kendisine ödediği mali bedel olan “tedbir nafakası” Osmanlı aile hukuku uygulamasında yer almamaktadır. Zira boşanma işlemi tam ayrılık şeklinde fiilen başlayana kadar evlilik hukuken devam ettiği için kocanın, hukuken halen karısı olan karşı tarafa bakım nafakası sorumluluğu zaten devam emektedir. Nitekim Osmanlı aile hukukunun temel kaynaklarını referans alan günümüz Din İşleri Yüksek Kurulu’nun konuyla ilgili fetvasında da mahkeme sürecince -bu süre uzasa dahi- kocanın bu sorumluluğunun

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/337; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/328; HAK, md. 92.

⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/326; HAK, md. 95.

⁸¹ HAK, md.92.

⁸² HAK, md.95.

⁸³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/329-330.

devam ettiği belirtilmiştir.⁸⁴ Bu nedenle Osmanlı aile hukukunda böyle bir tedbire ihtiyaç bulunmamaktadır.

Karının ve çocukların bakım nafakasını kocaya yükleyen eski TMK'nın konuyla ilgili 152. maddesi uyarınca da boşanma süreci başladığında bakım nafakanın devamı mahiyetinde kariya tedbir nafakası talep etme hakkı tanınmıştır. Oysa yeni TMK'nın konuyla ilgili 186. maddesi ailenin ihtiyaçlarının karşılanmasında eşleri eşit kabul etmiş ve onlara imkanları ölçüsünde ortak sorumluluk yüklemiştir.⁸⁵ Bu nedenle de tedbir nafakasını sadece karı için değil muhtaç duruma düşen koca için de tanımıştır.⁸⁶

Tedbir nafakasıyla ilgili hukukî durum böyle olmakla beraber burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Yukarıda evlilik nafakasının nikah akdiyle birlikte kocanın üzerine bir sorumluluk olarak yüklendiği, ancak mehir gibi zimmete yüklenen bir borç mahiyetinde olmadığı üzerinde duruldu. Bu nedenle boşanma durumunda nafaka alacaklısı olan eşin bir hak kaybına uğramaması için hemen mahkemeye müracaat ederek kendisine bu süreçte eşinin imkanları doğrultusunda aylık nafaka bağlanmasını talep etmesi önem arz etmektedir. Zira böyle durumlarda genelde eşler arasında husumet ve ihtilaf bulunduğu için koca nafaka ödeme konusunda isteksiz davranabilir. Şayet eş mahkemece bu hakkı bağlayıcı hale getirmezse Osmanlı aile hukukunun dayandığı Hanefî ekolüne göre bu borç kocanın zimmetine yerleşmez ve kadının daha sonra bu hakkı talep etme imkanı kalmaz. Böyle bir hak mahkeme tarafından yargısal bir karar haline getirildiğinde kocanın zimmetine taalluk eden bir nitelik kazana- cağı için kadın istediği zaman hatta ölen kocanın mirasından bu hakkını alabilir.

3.3. Osmanlı Aile Hukukunda İştirak Nafakası

Osmanlı aile hukukunda çocukların nafakası konusunda anne zengin dahi olsa hukukî herhangi bir şeyle sorumlu değildir. Bu konudaki sorumluluk tamamen nafaka temin etme imkanı olan, bu imkanı olmasa da çalışmaya muktedir olan babaya ait olduğu için gerek evlilik süresince ve gerekse boşanma aşaması ve sonrasında babanın bu sorumluluğu kız çocuklar evleninceye kadar erkek çocuklar ise geçimlerini sağlayacak bir engelleri olmayacak şekilde baliğ oluncaya kadar devam etmektedir.⁸⁷ Çocuğun nafakası konusunda ancak babanın bir hastalık nedeniyle çalışmaktan aciz kalması ve başka bir gelirinin de olmaması durumunda anneye akrabalık bağı nedeniyle

⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı" (Erişim 04 Şubat 20025).

⁸⁵ Bk. TMK, md. 186.

⁸⁶ Hamzaçebi, "Türk Medeni Kanunu'na Göre Boşanma Ve Ayrılık Hallerinde Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası", 27.

⁸⁷ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 225.

çocuğunun mirasından alabileceği pay oranında bir nafaka sorumluluğu yüklenmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla boşanmadan dolayı çocukların nafaka durumunda bir değişim söz konusu değildir.⁸⁹

Konuyla ilgili aşağıdaki belgede Abdullah kızı İsmihan adında boşanmış bir kadının bakımlarını üstlendiği iki küçük çocuğunun nafaka, elbise ve diğer ihtiyaçlarının babaları tarafından karşılanması için mahkemeye başvurmuş, mahkemenin de çocukların babasının söz konusu anneye bu tarihten itibaren her bir çocuk için günlük üç akçe ödemesine hükmettiği, ayrıca anneye bu parayı harcama yetkisinin yanı sıra ihtiyaç halinde babaya müracaat etmek üzere çocukların ihtiyaçları için borçlanmaya da izin verdiği görülmektedir.

Hâkim-i hâsim-i muvakkî' a'lâ hâze'l-kitâb bi-tevkî'ihî'ş-şerîfî'l-müstetâb, medîne-i mahmiye-i Kostantiniyye mahallâtından Sebat? Mahallesi'nde sâkine hâmiletü'l-kitâb İsmihan bt. Abdullah nâm mutallaka anneleri ve hâdinelerinin talebiyle () ve Ramazan ibney Ali nâm sagîreynin nafaka, kisve ve sâir havâic-i zarûriyeleri için mezbûr babaları üzerine zeylde mezkûr tarihten 'itibâren her birisi için râyicü'l-vakt yevmî üç akçe farz ve takdîr etti. Hâkim ilâveten meblağ-ı mefrûzu sarfa ve vakt-i zarûretde istidâneye ve lede'z-zafer rûcâ'a merkûme İsmihan'a izin verip mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Cerâ zâlike ve hurrîre fî-gurreti Cumâdelâhire li-sene erba'a ve sittin ve elf.⁹⁰

Başka bir belgede ise mahkemenin çocuğunun nafaka ve diğer ihtiyaçları için anneye çocuğun babası adına verdiği borçlanma iznine binaen annenin borçlandığı 8640 akçeyi babadan tahsil için mahkemeye müracaat ettiği ve mahkemece söz konusu toplam borcun ödenmesi için babaya uyarıda bulunulduğu görülmektedir.⁹¹

İştirak nafakası kapsamında değinilmesi gereken bir husus da boşanan eşlerin süt emecek yaştaki çocuklarının bu ihtiyacının karşılanmasıdır. Osmanlı aile hukukunda boşanan eşlerin henüz süt emme yaşında çocukları olması durumunda çocuğun bu ihtiyacının karşılanması sorumluluğuna da aile hukuku mantıksal bütünlüğü içerisinde bir çözüm getirilmiştir.

Buna göre evlilik devam ederken süt çağındaki çocuğun emzirilmesinin annenin görevi olması temel kuraldır.⁹² Bu görevin ric'î boşanmada iddet süresince de devam

⁸⁸ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahiyye*, 227.

⁸⁹ el-Bakara 2/233; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/333-335.

⁹⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, haz. Sabri Atay - Nedim Pakırdağ (İstanbul: Kültür AŞ, 2019.2019), 49/245.

⁹¹ *İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, 301.

⁹² en-Nisâ 4/22.

edeceği konusunda Hanefî fakihler ittifak ederken bâin boşamada annenin emzirme sorumluluğunun devamı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mısır aile hukuku bu görevin devamını esas almıştır.⁹³ Ancak annenin hastalık gibi emzirmeye mani bir engeli bulunması durumunda baba ücretli olarak süt anne tutar. Eğer çocuğu emzirecek biri yoksa veya babanın ücret ödeme imkanı yoksa her halükarda annenin bu sorumluluğu devam eder. Çocuğun hayatı söz konusu olduğu için bu durumda annenin emzirmeye zorlanacağı kabul edilmiştir.⁹⁴ Üç talakla boşanmış veya iddet süresi bitmiş bir eşin süt emecek yaşta çocuğu olması durumunda ise bu eşin talep emesi durumunda babanın süt hakkı olarak anneye gücü nispetinde bir ücret ödemesi gerekir.⁹⁵ Konuyla ilgili âyette tarafların çocuğun da menfaatini düşünerek iyi niyetle ve güzellikle sorunu çözmeleri ve anlaşmaya varmaları telkin edilmektedir.⁹⁶

Görüldüğü gibi nikah akdi devam ederken çocuğu emzirmek kadına bir borç iken boşanma durumunda çocuk artık babanın bir parçası kabul edildiği için çocuğu emzirmek anneye hukukî bir borç olarak yüklenmemiştir.⁹⁷ Bu konunun uygulamaya yansımaları bir mahkeme kaydı şöyle ifade etmektedir:

Sipâh tâifesiinden Ahmed Bey b. Abdullah mahfil-i şer’de zevce-i mutallakası olan Râbia bt. Abdullah nâm hatun mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûre Râbia’yı kendüden tevellüd eden sulbî sagîr oğlum Mehmed’i târîh-i kitâbdan bir sene tamamına değîn yevmî beşer akçe nafaka ile irzâ’ ve imsâk etmek için seksen guruşa istîcâr edip ol dahi minvâl-i muharrer üzere nefsinî icâr eyledikten sonra zikr olunan ücreti mukâbelesinde hâlâ hizmetinde olan seksen guruş kıymetli Gülistan nâm câriyemi ber-vech-i peşin def ve teslîm edip ol dahi kabz ve tesellüm eylemiştir, suâl olunup ikrârı tahrîr olunmak murâdıdır dedikde gibbe’s-suâl mezbûre Râbia vech-i muharrer üzere nefsinî icâr edip ve mezbûre Gülistan’ı ücreti mukâbelesinde ber-vech-i peşin kabz ve tesellüm eylediğini ikrâr etmeğîn mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb ü sebt olundu. Fi’l-yevmi’s-sânî aşer min-şehri Rebî’ülâhîr li-sene erba’a ve sittin ve elf.⁹⁸

Hicri 1064 tarihli bu belgede Abdullah oğlu Ahmet isminde bir ordu görevlisi boşanmış olduğu eşi Abdullah kızı Rabia hanımdan doğan süt çağındaki çocuğunu bu karardan sonra bir sene boyunca emzirmesi için kendisine günlük beş akçe karşılığında

⁹³ Abdulhamîd, *el-Ahvâlî’ş-şahsiyye*, 400.

⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/333-334.

⁹⁵ Abdulhamîd, *el-Ahvâlî’ş-şahsiyye*, 400.

⁹⁶ et-Talak 65/6.

⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/68.

⁹⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, 198.

kiralamak istediğini söz konusu kadının da bunu kabul ettiğini beyan ederek mahkemece kayıt altına aldırılmaktadır.

3.4. Osmanlı Aile Hukukunda Boşanan Kadının Nafakası

Hemen bütün hukuk sistemlerinde evlilik eşlerin bir ömür boyu birlikte yaşama arzusu ve hedefiyle kurulur. Bu nedenle evlilikte bir süre öngörülmez. Osmanlı aile hukukunda süreli veya bir şarta bağlanan evlilik geçerli değildir.⁹⁹ Bununla beraber değişik sebeplerle evliliğin yürümesi bazen imkansız hale gelebilir. Bu nedenle boşanma her ne kadar dinî ve ahlâkî olarak hoş karşılanmasa da¹⁰⁰ eşler ve çocuklar için sürdürülmesi imkansız hale gelen evliliğin sonlandırılması meşrû kabul edilerek,¹⁰¹ boşama ve sonrasına dair hak ve sorumluluklar hukuk sistemleri tarafından ele alınmış ve her hukuk sistemi kendi sosyal, ekonomik, dinî ve ahlâkî ilkelerine göre bu hak ve sorumlulukları belirlemiştir.

TMK'da boşanmaya bağlı olarak ortaya çıkan ve kadın veya erkek olması fark etmeksizin boşanmada kusuru az olup yardıma muhtaç olan eşi diğer eşin imkanları ölçüsünde ödemekle yükümlü olduğu nafaka çeşidi olan yoksulluk nafakası Osmanlı hukukunda “iddet nafakası” olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı aile hukukunda evlilik nafakasından olduğu gibi iddet nafakasından da TMK'dan farklı olarak “Mu'teddenin nafakası zevci üzerine lazım olur.” ifadesiyle sorumlu olan kocadır.¹⁰² İddet nafakası ise boşama şekline göre değişiklik arz etmektedir. Buna göre Osmanlı hukuk literatüründe boşama (talâk); “nikah akdiyle meydana gelen evlilik bağının ortadan kaldırılması” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰³ Boşama ister koca tarafından (talak), ister kadının bir bedel karşılığında boşanması (muhâlea)¹⁰⁴, ister mahkeme tarafından (tefrîk)¹⁰⁵ ve isterse “tefviz-

⁹⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/119; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/230.

¹⁰⁰ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 4/2/254.

¹⁰¹ el-Bakara 2/27; et-Talâk 65/1. Ayrıca bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/189.

¹⁰² HAK, md.150.

¹⁰³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/252.

¹⁰⁴ Muhâlea: Osmanlı aile hukukunda evlilik esansında koca tarafından kadına verilen boşama hakkı veya evlilik sürecinde karının mehir veya nafakadan vaz geçme ya da kocaya ödeyeceği herhangi bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak boşanmasını ifade eden bir boşama şeklidir. Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397-401.

¹⁰⁵ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496. Mahkemenin belli şartlar dahilinde evliliğe son vermesi Haneî ekolünde “boşama/talâk” kabul edilmeyip “akdin feshi” olarak kabul edilmiştir. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/252.

i talâk”¹⁰⁶ şeklinde yapılsın nafakayla ilgili sonuçları itibariyle iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar “Ric’î Boşama”¹⁰⁷ ve “Bâin Boşamadır.”¹⁰⁸

3.4.1. Ric’î Boşamada Nafaka

Erkeğin zifaf veya sahih halvet sonrası karısını açık ifadelerle ve bir kez boşamasıyla gerçekleşen boşamaya ric’i boşama denir.¹⁰⁹ Adından da anlaşıldığı gibi bu tür boşamada iddet süresi içerisinde erkeğin eşine dönme hakkı vardır.¹¹⁰ Bu süreçte evlilik kesintiye uğramaz.¹¹¹ Erkek iddet süresi içerisinde söz ya da davranışlarıyla evliliğe döndüğünü beyan ettiği an boşama süreci kesintiye uğrar ve evlilik hukuku hiç boşama işlemi olmamış gibi aynen devam eder.¹¹² Eğer bu boşama şeklinde koca, iddet süresinde evliliği devam ettirme yönünde bir irade göstermezse boşama bir sonraki şekle yani bâin talaka dönüşür ve dönüş için yeni bir nikah akdi¹¹³ ve mehir gerekli olur.¹¹⁴ Buna göre ric’î talakta henüz evlilik hukuku devam etmektedir. Kocanın eşine dönmesi için yeni bir nikah akdine, eşinin rızasına ve mehre gerek yoktur.¹¹⁵ Hatta bu süreçte iddet bekleyen eşin süslenmesi, kocasının ilgisini çekecek tarzda giyinmesi ve kocasının kendisine dönmelerini teşvik edici tavırlar sergilemesi güzel kabul edilmiştir.¹¹⁶ Bu esnada eşlerden biri ölürse diğeri ona mirasçı olur.¹¹⁷

Bütün bu nedenlerden dolayı bu boşama şeklinde iddet süresinde henüz evlilik devam ettiği için erkeğin sorumluluğunda olan evlilik nafakası ve konut ihtiyacı erkek tarafından karşılanmaya devam eder.¹¹⁸ Kadın, kocasının tahsis ettiği evde oturmak zorundadır. Eğer erkek iddet süresi içinde evliliğe dönerse evlilik nafakası devam eder. Dönmezse iddet bitene kadar yine evlilik nafakası sorumluluğunun bir gereği olarak nafaka ödemeye devam eder.¹¹⁹ İddetin bitmesiyle de tam ayrılık meydana gelir. Artık kadının başka biriyle evlenme hakkı elde ettiği için nafaka hakkı sona erer.

¹⁰⁶ Tefvîzü’t- talak: Erkeğin kendisine ait boşama yetkilerinden birini eşine vermesine tefvîzü’t-talâk denir. Yaman - Çalış, *İslâm Hukuku*, 272.

¹⁰⁷ HAK, md. 111.

¹⁰⁸ HAK, md. 116.

¹⁰⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/265; HAK, md. 111.

¹¹⁰ el-Bakara 2/228.

¹¹¹ Mergînânî, *el-Hidâye* 1/265.

¹¹² Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, 2/173; HAK, md 112.

¹¹³ Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, 2/178.

¹¹⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 3/153..

¹¹⁵ HAK, md. 113.

¹¹⁶ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü’s-şahsiyye*, 363.

¹¹⁷ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü’s-şahsiyye*, 363.

¹¹⁸ Serahsî, *el- Mebsût*, 7/48.

¹¹⁹ Serahsî, *el- Mebsût*, 7/51.

Görüldüğü gibi ric'î boşamada şiddetli geçimsizlik veya aile birliğinin sarsılması gibi aile birliğini sona erdirmeyi gerektirecek boyutta bir geçimsizlik söz konusu değildir. Dolayısıyla ric'î boşama erkek tarafından daha hafif sayılabilecek nedenlerle ölçülü bir şekilde ve biraz da uyarı mahiyetinde ortaya konan bir iradededir. Bu boşama şeklinde eşlere yuvanın onarılması için bir şans verilmiştir. Bu nedenle bu boşamada eşler arasında mahremiyet oluşmadığı için aynı konutta ve karı koca gibi yaşamaya devam ederler. Kadının aile birliğinin devamını istemesi durumunda tavır ve davranışlarıyla erkeği etkileyerek yuvanın onarımı için katkı sağlaması teşvik edilmiştir. Erkeğin de olumlu cevap vermesi durumunda evlilik hayatı kesintiye uğramaksızın devam etmektedir.

Benzer durumu TMK'da da görmek mümkündür. Nitekim TMK 167. Madde ile boşanma davası açan eşin istemesi durumunda boşanma değil de ayrılık davası açabilme imkanı vermiştir. Aynı şekilde md. 170'e göre eşlerden birinin açtığı boşanma davasında eğer hakim eşler arasında ortak hayatın yeniden kurulma ihtimali bulunduğuna kanaat getirirse bu durumda boşanmaya değil de md. 171'de belirtilen bir yıldan üç yıla kadar ayrılığa karar verebilir. Yine md. 197'de de eşlerden biri evlilik esnasında değişik nedenlerle aile huzurunun ciddi bir şekilde tehlikeye düştüğünü düşünürse ayrı yaşama hakkını öngörmüştür. Bu düzenlemelerin eşlere bir süre sakince düşünerek aile yuvasını dağıtmaktan vazgeçmeleri yönünde bir fırsat sunma ve giderilmesi mümkün olan basit anlaşmazlıklar yüzünden aile birliğinin bozulmasını engelleme amacına yönelik bir tedbir olarak değerlendirilmesi mümkündür.

3.4.2. Bâin Boşamada Nafaka

Eşlerin yeniden evlenebilmeleri için yeni bir nikah akdinin ve mehrin gerekli olduğu boşama şeklidir.¹²⁰ Kocanın henüz zifafa girmediği eşini boşaması, eşini öfkeyle veya kinayeli ifadelerle boşaması¹²¹ kadının kocasına ödeyeceği bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak boşanması (muhâlea)¹²² veya mahkemenin belli şartlarda gerçekleştirdiği boşama (tefrik) bâin boşama (küçük ayrılık) adını alır.¹²³ Bir önceki boşamaya göre sonuçları daha ağır olsa da bu boşamada da evlilik hukuku kısmen devam etmektedir. Zira bu boşama türünde de kadın iddet süresince başka bir erkekle evlenemez. Eğer boşama “üç talakla” olmamışsa (büyük ayrılık)¹²⁴ koca, kadının da istemesi

¹²⁰ Yaman - Çalış, *İslâm Hukuku*, 266; Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 286.

¹²¹ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 286.

¹²² Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/267; HAK, md. 116.

¹²³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/134.

¹²⁴ Boşama üç talak hakkının da kullanılmasıyla gerçekleşmesi durumunda artık eşlerin bir daha evlenmesi mümkün değildir. Bk. el-Bakara 2/230; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu*, 4/61.

durumunda iddet esnasında veya iddetin bitiminden sonra yeni bir nikahla ve mehirle kendisiyle yeniden evlenebilir.¹²⁵ Bu süreçte eşlerden birinin ölmesi durumunda diğeri ona mirasçı olamaz. Eşler birbirlerine yabancı hale geldikleri için iddet süresince evde mahremiyet kurallarına riayet etmeleri gerekir.¹²⁶ İddet süresince kadının başka bir erkekle evlenememesi ve kocasının ve kendisinin istemesi durumunda bu sürede yeniden evlenebilmeleri imkanı evlilik hukukunun kısmen de olsa devam ettiğini göstermektedir. Bu nedenle bu tür boşamada da iddet süresinde kocanın evlilik nafakası sorumluluğu devam etmektedir.

Konuyla ilgili bir dava belgesinde bâin talakla boşanan bir kadının iddet içerisinde yeniden yeni bir mehirle kocasıyla evlendiği görülmektedir.

Mahrûse-i Galata'ya muzâfe Kasımpaşa'da Yel Değirmeni Mahallesi'nde sâkine ma'rife-tü'z-zât Fâtıma Hanım ibnet-i Mahmûd tarafından husûs-i âtiyü'l-beyânda vekil-i müseccel-i şer'i mahalle-i mezkûre imamı Hâfız İsmail Efendi ibn İbrâhim bâb-ı âlîlerine takdîm olunân arz-ı hâl bâlâsına sâdır olân fermân-ı âlîlerine imtisâlen İstanbul Mahkemesi'nde meclis-i şer'-i münîrde müvekkile-i mezbûrenin zevc-i mutallık asâkîr-i bahriyye-i şâhâne kol ağalarından İbrâhim Ağa ibn Mustafa muvâcehesinde mezbûr İbrâhim Ağa müvekkile mezbûre Fâtıma Hanım'ın dörtyüz gurus mehr-i müeccel tesmiyesiyle zevc-i dahîli iken bir talâk-ı bâyin ile tatlîk edip mehr-i müeccel-i mezkûrumu vermeden yine müvekkile mezbûreyi iddeti içinde beş yüz bir gurus mehr-i müccel tesmiyesiyle tezevvüc ve tenekküh ve kabûl ve duhûl edip ba'dehû işbu târîh-i i'lâmdan sekiz gün mükaddem müvekkile mezbûreyi yine bir talâk-ı bâyin ile tatlîk etmekle müvekkile mezbûrenin mûmâ ileyh İbrâhim Ağa zimmetinde mütekarrar ve ma'kûdun aleyh mehereyn-i mezkûreyin hakkı olân cem'an dokuz yüz bir gurusu müvekkile mezbûre için hâlen bana edâya.... Fî 28 Zilkade 286.¹²⁷

Her iki boşama şeklinden de anlaşıldığı gibi Osmanlı hukukunda TMK'da olduğu gibi boşanma durumunda ömür boyu bir nafaka söz konusu değildir. Boşanma işlemi sonrası iddet süresince koca tarafından ödenen nafaka ise evlilik hukukunun bir gereği olan evlilik nafakası sorumluluğunun bir devamı mahiyetindedir. Bu da evlilik hukukunun tam olarak son bulmaması ve boşamanın kesinleşmemesi nedeniyledir. İddetin sona ermesiyle ise artık boşama kesinleşip evlilik sona erdiği için eşlerin birbirlerine yabancı birer birey haline geldiği kabul edilir. İnsanî, ahlâkî ve vicdanî olarak yardımlaşmaları ise doğrudan hukukun konusu değildir.

¹²⁵ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/2/257.

¹²⁶ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 387.

¹²⁷ Şahin, *Osmanlı'da Şehir Yönetimi Ve İstanbul'da Sosyal Hayat*, 109.

4. Osmanlı Aile Hukukunda Boşanmada İddet Süresi ve İddet Nafakası

Sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” gibi anlamlara gelen “iddet” kelimesi¹²⁸ Osmanlı aile hukukunda bir terim olarak, boşanan kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süreye denmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla bu süre dolmadan kadının başka biriyle evlenemeyeceği konusunda bütün mezheplerin ittifakı bulunmaktadır.¹³⁰ Aile kurumunun saygınlığını korumak, doğacak çocuğunun nesebinin tespiti ve toplumsal ahlâk gibi sebeplerle vazedilmiş olan bu uygulamanın farklı sürelerle de olmalıdır. 132 ile TMK'da da yer aldığı görülmektedir.

Osmanlı aile hukukunda boşanma sonrası koca tarafından iddet süresinde ödemesi zorunlu olan nafaka iddet sebebiyle hak edildiği için¹³¹ “iddet nafakası” olarak isimlendirilmiştir.¹³² Osmanlı hukuk literatüründe boşanan kadınların durumuna göre dört türlü iddet süresi öngörülmüştür.¹³³ Bu süreler ve bu dönemde kocaların eşlerine karşı hukukî ve ahlâkî sorumlulukları Osmanlı hukukunun birincil kaynağı Kur'an'da açık olarak ifade edilmiştir. Buna göre

a. Boşanma esnasında hamile olmayan kadınlar âdet görüyorsa üç âdet dönemi veya üç temizlik dönemi iddet bekler.¹³⁴

b. Eğer menopoz döneminde veya herhangi bir fizyolojik nedenle âdet görmüyorsa bu kadının iddeti üç aydır.¹³⁵

c. Eğer boşanma esnasında kadın hamileyse doğumla birlikte iddeti de son bulmuş olur.¹³⁶ Bu kadınların iddet süresindeki nafakaları âyetle belirlenmiştir.¹³⁷

e. Kocası ölen kadın hamile olması durumunda doğumla birlikte iddeti sona erer. Ancak eğer hamile değilse bu kadının iddeti ise dört ay on gündür.¹³⁸

Yukarıda iddetle ilgili âyetler aynı zamanda boşanan kadının iddet süresince nafaka ve mesken hakkıyla ilgili hukukî duruma da açıklık getirmektedir. Buna göre iddet

¹²⁸ H. İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466.

¹²⁹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 123; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 229.

¹³⁰ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihayetü'l-Muktesid* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 1014.

¹³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/49.

¹³² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 230; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 124.

¹³³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/ 243.

¹³⁴ el-Bakara 2/228.

¹³⁵ et-Talâk 65/4.

¹³⁶ et-Talâk 65/4.

¹³⁷ et-Talâk 65/6.

¹³⁸ el-Bakara 2/234. Bk. Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/243-244.

süresince kocanın boşadığı eşini kendi yaşadığı mevcut konutta veya ona tahsis edeceği başka bir konutta barındırması¹³⁹, boşanan eşin de iddet süresince dışarı çıkmaksızın bu konutta kalması “*Onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmazlar.*”¹⁴⁰ âyetiyle vazedilmiş hukukî bir zorunluluktur.¹⁴¹ Dolayısıyla evin yıkılma tehlikesi, hastalık vb. meşrû bir mazeret olmadan bu sürede eşin evi terk etmesi durumunda bu eş nafaka hakkını kaybeder.¹⁴²

Bu durum boşanma durumunda nafakanın iddetle birlikte ele alındığını ve iddet süresiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir hukuk normunda da farklı bir hüküm bulunmaması nedeniyle Osmanlı hukukçuları boşanmaya bağlı olarak erkeğin yükleneceği nafaka sorumluluğunun boşanma öncesi zaten mevcut olan evlilik nafakasının bir devamı olan ve iddet süresiyle de sınırlı olan “iddet nafakası” olduğu hükmüne varmışlardır. Dolayısıyla TMK’nın muhtaç eşin mağduriyetini gidermeye yönelik ömür boyu “yoksulluk nafakası” uygulaması Osmanlı hukukunda ve bu hukukun dayandığı İslâm hukukunda yer almamaktadır. Konu içtihadı mahal bırakmayacak şekilde açık naslarla ve fakihlerin de ittifakıyla vuzuha kavuşturulduğundan dolayı kamu otoritesinin ister kadın olsun ister erkek birbiriyle hiçbir hukukî bağı kalmamış iki kişiden birinin lehine olacak şekilde diğerinin aleyhine sebepsiz bir hak ihdas etmesi hukuken geçerli değildir. Böylesine haksız bir kazanç kamu otoritesi tarafından tanınsa bile diyaneten helal değildir. Konuyla ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu’nun “Boşanan Kadının Mali Hakları Nelerdir?” sorusuna verdiği cevapta da benzer izahı görmekteyiz.¹⁴³

5. Osmanlı Aile Hukukunda İddet Nafakasının Sona Ermesi

Yukarıdaki izahlardan Osmanlı aile hukukunda iddet nafakasının iddet süresiyle sınırlı olduğu ve bu sürenin bitmesi durumunda kesin ayrılık gerçekleşmişse artık karının iddet nafakası hakkının kalmadığı izah edildi. Söz konusu nafakayı sona erdiren diğer bir hukuki durum ise eşlerden birinin ölümüdür. Bütün hukuk sistemleri ölümle kişiliğin son bulacağını ve vücûb ehliyetinin de ortadan kalkacağını kabul etmişlerdir.¹⁴⁴ Bu nedenle eşlerden birinin ölümüyle nafaka hakkı sona erer. Nitekim TMK’nın 176. maddesi uyarınca boşanma durumunda elde edilen tazminat ve yoksulluk nafakası hakkının eşlerden birinin ölümüyle son bulacağı kabul edilmiştir.¹⁴⁵ Aynı durumu Osmanlı

¹³⁹ et-Talak 65/6.

¹⁴⁰ et-Talak 65/1.

¹⁴¹ Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, 2/243-249.

¹⁴² Abdulhamîd, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, 263. Ayrıca bk. Akgül, “İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası Ve Kapsamı”, 26.

¹⁴³ DİB, “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”.

¹⁴⁴ Akıntürk, *Türk Medeni Hukuk*, 85.

¹⁴⁵ TMK, md. 176.

aile hukukunda da görmek mümkündür. Zira koca ölünce malı doğrudan mirasçılara intikal etmektedir. Dolayısıyla kadının kocasının terekesinden gerek evlilik nafakası ve gerekse iddet nafakası hakkı yoktur.¹⁴⁶ Evlilik nafakası ise kocanın şahsına bağlı bir sorumluluk olması hasebiyle varislerine intikal etmez.¹⁴⁷ Kocası ölen kadının hamile olup olmaması durumu değiştirmemektedir. Söz konusu kadın iddet süresinde kocası ölmeden önceki mevcut konutta kalma imkanı varsa burada kalması gerekir. Böyle bir imkan yoksa bu süreyi istediği yerde geçirebilir. Bu süreçte kadın ihtiyaçlarını temin için gündüz evinden dışarı çıkabilir.¹⁴⁸

Konuyla ilgili Bakara süresi 240. âyetinde: “*bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler.*” şeklinde ifade edilen bir yıllık iddet süresi daha sonra nazil olan Bakara 234. âyetiyle dört ay on güne indirilmiş, nafaka hakkı ise miras âyetleriyle iptal edilmiştir. Bu durumdaki kadının mesken hakkı ise bir hak olmaktan kocaya yapılan ve bağlayıcı olmayan güzel bir tavsiye boyutuna indirgenmiştir.¹⁴⁹

Diğer yandan TMK, boşanmada kusuru olmayan eşin hukukunu korumaya yönelik tedbirler aldığı gibi Osmanlı aile hukukunda da nafaka konusunda benzer tedbirlerin alındığı görülmektedir. Örneğin eşin, kocasının meşrû isteklerine cevap vermemesi ve kocasına karşı ona zarar veren geçimsiz bir tavır sergilemesi (nüşûz/نشوز) nedeniyle mahkemece boşamanın gerçekleştirilmesi¹⁵⁰ ya da dinden dönmek, müsâheret, emzirme, bülûğ muhayerliği, denkliğin olmaması¹⁵¹ gibi nikah akdini bozacak bir eylem gerçekleştirmesi durumunda evliliğin son bulması kendi iradesiyle meydana geldiği için nafaka hakkını kaybetmektedir.¹⁵² Zira bu durumda nafaka hakkının temel gerekçesi olan “eşin kendisini kocasının maslahatına tahsis etmesi” durumu ortadan kalkmaktadır. Bununla beraber bu durumdaki eşin iddet süresince kocanın konutunda kalma zorunluluğu devam etmektedir. Çünkü bu sürede boşanan kadının kocanın konutunda kalması bir haktan ziyade dinî bir zorunluluktur.¹⁵³

Osmanlı hukukunda evliliğin asıl, tabii ve olması gereken bir durum kabul edildiği, boşanan eşlerin yeniden evlenmesinin teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle boşanan kadının iddet bekleme süresi uzamasın ve bir an önce yeniden evlenme hakkını

¹⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/51. Ayrıca bk. Mehmet Dirlik, “İslâm Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 135-159.

¹⁴⁷ Abdulhamîd, *el-Ahvâlû's-şahsiyye*, 364.

¹⁴⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/178.

¹⁴⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/379-380..

¹⁵⁰ Abdulhamîd, *el-Ahvâlû's-şahsiyye*, 365.

¹⁵¹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/158.

¹⁵² Yaman - Çalış, *İslâm Hukuku*, 277.

¹⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/54.

elde etsin¹⁵⁴ diye temizlik döneminde boşanması güzel bir davranış olarak tavsiye edilmiş¹⁵⁵ ve iddet günlerinin sayılması emredilmiştir.¹⁵⁶ İddeti biten kadının ise kendi iradesi dışında herhangi bir engellemeye maruz kalması yasaklanmıştır.¹⁵⁷ Nitekim TMK'nın dayandığı İsviçre medeni kanunundaki “clean break/ kesin ayrılık” ilkesi de boşanan eşler arasındaki ekonomik ilişkilere ve her türlü anlaşmazlığa son vererek aralarında kesin bir ayrılığı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Osmanlı aile hukuku evlilik bağının kopmasıyla kocasına her yönüyle mahrem hale gelen eşin nafaka sorumluluğunu da tamamen kaldırarak eşlerin arasındaki ilişkiyi tam olarak sonlandırmayı hedeflemiştir.

Boşanan kadının nafakasını temin etmekten aciz kalması durumunda ise “akrabalık nafakası” tedbiri devreye girmektedir. Çocukları, annesi, babası, kardeşleri vs. sırasıyla bu kadının nafakasını temin etmekle mükelleftir.¹⁵⁹ Zira ihtiyaç sahibi usulün nafakası kadın veya erkek olması fark etmeksizin imkan sahibi en yakın fűrue aittir. Onların imkanları olmaması durumunda ise bu sorumluluk baba, dede, amca gibi en yakınından uzağa doğru devam eden akrabalara yüklenmektedir.¹⁶⁰ Dolayısıyla Osmanlı aile hukuku evlilik bağının kopmasıyla kocasına her yönüyle yabancı hale gelen eşin nafaka sorumluluğunu artık akrabalık bağıyla kendisine eski kocasından daha yakın olan akrabalarına yüklemiştir. Akrabalar vasıtasıyla söz konusu kadının ihtiyaçlarının karşılanma imkanı olmaması durumunda ise “velisi olmayanın velisi sultandır”¹⁶¹ ilkesi devreye girerek bu sorumluluğu devlet üstlenmektedir. Nitekim Osmanlı aile hukukunda “hısımlık nafakası”¹⁶² adı verilen, kan bağına ve mirasçı olma şartına bağlanan bu nafakanın kapsamının TMK'ya göre nispeten daha geniş tutulduğu görülmektedir.¹⁶³

6. Boşanma Tazminatı

Türk Medeni Kanunu evliliğin kuruluşundan itibaren ailenin huzurlu bir şekilde yürümesi için eşlerin hak ve sorumluluklarını belirlediği gibi evliliğin boşanma ile sonuçlanması durumunda tarafların maddi ve kişilik haklarını korumaya yönelik bazı

¹⁵⁴ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/2/190.

¹⁵⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/261; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/189.

¹⁵⁶ et-Talak 65/1.

¹⁵⁷ et-Talak 65/2.

¹⁵⁸ Kocabaş, “Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi Ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler”, 364.

¹⁵⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/335.

¹⁶⁰ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 224-234. Ayrıca bk. Erbay, “Nafaka”, 32/282.

¹⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/379.

¹⁶² Bk. Erbay, “Nafaka”, 32/282.

¹⁶³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 167.

hukukî tedbirler de almıştır. Bu tedbirlerden biri md. 174 ile düzenlenen maddi ve manevi tazminat talep etme hakkıdır. Söz konusu kanun maddesinde ifade edildiği üzere eşlerden mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu taraf, evliliğin sona ermesinde kusurlu olan eşten uygun bir maddi tazminat talep edebilir. Aynı maddeye göre boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakları saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan uygun bir miktarda manevi tazminat talep edebilir.

Kanun metninde de açıkça görüldüğü gibi bu tazminat türünde tazminatı talep eden tarafın kusursuz ya da diğer tarafa göre daha az kusurlu, tazminat yükümlüsü olan tarafın ise boşanmada kusurlu olması şarttır.¹⁶⁴ Yine söz konusu tazminatın talep edilebilmesi için davacı eşin evlilikten kaynaklanan mevcut ve ileride elde edeceği muhtemel menfaatlerinde bir zarar görmüş olması gerekmektedir.

Osmanlı aile hukuku, ilkesel olarak gerek kuruluşunda ve gerekse yürütülmesinde evliliğin tüm maddi yükünü yüklediği kocaya boşama hakkı vermiştir.¹⁶⁵ Bu nedenle boşamadan dolayı ortaya çıkacak olan maddi bir kayıp kadından çok kocayı ilgilendirmektedir. Koca bunu göze almışsa sonuca razı olmuş demektir. Kadından kaynaklanan şiddetli bir geçimsizlik (nüshûz) nedeniyle gerçekleşen boşanma durumunda ise Mâlikî mezhebinin görüşü esas alınarak geçimsiz eşin kocasına ödeyeceği bir bedel karşılığında boşama gerçekleşir.¹⁶⁶ Diğer yandan kadın, evlilik nedeniyle mali bir külfetle karşılaşmadığı gibi evlilik esnasında elde ettiği gelirler de kendisine ait olup hiç kimsenin müdahale hakkı bulunmamaktadır. Dolayısıyla kadının boşanma nedeniyle maddi bir zarara uğraması söz konusu değildir. Bu nedenle Hanefî mezhebi bu konuda mehrin dışında kocaya bir sorumluluk yüklememektedir. Boşanması durumunda kadının zarara uğramaması için de mehre bir alt sınır belirleme gereği duymuş ve mehir konusunu önemsemiştir.¹⁶⁷ Bu mezhebin görüşlerini esas alan HAK 'de aynı görüşü benimseyerek boşanan kadına mehir ve iddet nafakası dışında herhangi bir hak tanımamıştır.¹⁶⁸ Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulunun 12.07.2017 tarihli fetvasında da boşanma nedeniyle eşe ödenen tazminatın mehir alacağından fazla olması durumunda fazla olan miktarın ödeyen tarafın rızası olmadıkça helal olmayacağı ve iade edilmesi gerektiği açıklanmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Ömer Arbek, "Boşanmanın Mali Sonuçları", *AÜHFD* 54/1 (Aralık 2004), 119..

¹⁶⁵ HAK, md. 102.

¹⁶⁶ Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye fi's-şeriatil-İslâmiyye*, 318; HAK, md. 130.

¹⁶⁷ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389-321.

¹⁶⁸ HAK, md. 83.

¹⁶⁹ DİB, "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı".

Bununla birlikte özellikle ülkemiz gibi geleneksel toplumlarda eşlerin boşanması durumunda boşanan kadın manevi ve psikolojik olarak daha fazla zarar gördüğü, bekar kızlara nispetle taliplilerinin daha sınırlı olabileceği ve bu nedenle de yeniden evlenebilmesi daha zor olabileceği de toplumsal bir realitedir. Şayet yaşı ilerlemiş ise yıllarını vererek inşa ettiği yuvasından ve hatıralarından ayrılmasının kendisine daha büyük bir manevi acı vereceği ve toplumsal nedenlerle de yeniden bir yuva kurmasının neredeyse imkansız olacağını söylemek mümkündür. Nitekim bazı hukukçular boşanmadan kaynaklanan bu ayrılık elemine dikkat çekmişlerdir.¹⁷⁰ Dolayısıyla kendisine verilmiş bir hakkı dinî, ahlâkî ve toplumsal değerleri keyfî bir şekilde ihlal ederek kötüye kullanıp eşinin böylesine bir manevi ve psikolojik elem yaşanmasına sebep olan birinin verdiği bu manevi zararın bir bedeli olması gerektiğini saf vicdan zorunlu görürken adalet, merhamet ve insan onurunu esas alan İslâm hukukunun buna duyarsız kalması düşü- nülemez.

Konuyla ilgili Şâfiî fıkıhçı Mâverdî'nin aktarımına göre, eski içtihadında Ebû Hanîfe ile aynı görüşü benimseyen İmam Şâfiî¹⁷¹ sonraki içtihadında mut'a¹⁷² ile ilgili nasları¹⁷³ daha geniş yorumlayarak ve her boşanan kadının mehrin haricinde mut'a hakkı olduğu konusunda sahâbenin icmânının olduğunu ileri sürerek sahih bir nikah akdiyle evlenip ve fiili beraberlikten sonra kendi kusuru olmaksızın boşanan her kadına mut'a vermenin vacip olduğunu savunmuştur.¹⁷⁴ Hanbelî mezhebinin de benzer görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ İmam Mâlik ise mut'ayı zorunlu görmeyip müstehap olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁶

Mut'ayla ilgili içtihadı açık bu tartışmaları Mecelle'de md. 19, 20, 25, 27 ve 31'de ifade edilen İslâm hukukun konuyla ilgili genel kaideleriyle¹⁷⁷ birlikte günümüzde değişen toplumsal yapıyı da dikkate alarak değerlendirdiğimizde kamu otoritesinin, keyfî boşamalara az da olsa engel olmak, kusuru olmaksızın boşanan kadının yaşadığı manevi

¹⁷⁰ Bk. Tanrıverdi, "İslam Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut'a)", 452.

¹⁷¹ Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ahmet Abdullah (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994), 9/548.

¹⁷² Bk. Tanrıverdi, "İslam Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut'a)", 452; Hamza Köse, *İslam Hukukunda Mut'a Nafakası Ve İslam Ülkelerindeki Uygulamaları* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

¹⁷³ el-Bakara 2/231, 236; el-Ahzâb 33/28.

¹⁷⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 9/548.

¹⁷⁵ Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405), 8/47.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/238.

¹⁷⁷ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm şerhü Mecelleti'l-ahkâm*, thk. Fehmî el-Hüseyn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/32-37.

acıyı biraz olsun dindirmek ve kendi ayakları üzerinde durmasına katkı sağlamak için erkeğin mali imkanlarına ve günümüz hayat koşullarına uygun makul bir tazminatı kanunlaştırmasında İslam hukuku açısından bir engel olmadığı gibi, söz konusu düzenlemenin, “Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.”¹⁷⁸ âyetinin ve İslâm hukukun ruhuna uygun olacağı anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Nitekim benzer uygulamanın bazı İslâm ülkelerinde hâlen uygulanmakta olduğu görülmektedir.¹⁸⁰

Sonuç

Aile insanlığın temeli ve toplumun çekirdeğidir. Bu yönüyle aile kurumu insanlık tarihi kadar eskidir. Her medeniyet beslendiği inanç, kültür, örf ve adet değerler çerçevesinde aile kurumuna yaklaşmış ve onu yaşatmak için ahlâkî ve hukukî normlar geliştirmiştir.

Her hukuk sistemi kendini besleyen inanç, ahlâk, örf ve adetin hakim olduğu psiko-sosyal iklimde ve bütün kurumlarıyla bir bütün olarak uygulandığında işlevini tam olarak yerine getirir. Bu nedenle TMK’nın ve Osmanlı Medeni Hukukunun, aile hukukuna yönelik getirmiş oldukları hukuk normlarını kendi kültürel zemininde ve hukuk sistemi bütünlüğü içinde değerlendirmek gerekir. Bir hukuk düzeni içerisindeki bir düzenlemeyi tek başına değerlendirmek sağlıklı olmayacağı gibi bu düzenleme ile başka bir hukuk düzenindeki sorunu çözmeye çalışmak da sağlıklı bir çözüme ulaştırmaz.

Osmanlı aile hukuk normları dinî referanslara dayandığı için bu hükümler salt hukuk normları olmaktan ziyade İslâm inancı ve bu inançtan beslenen toplumsal ahlâk kurallarıyla da sıkı bir irtibat halindedir. Dünyevi ve uhrevi mükafat ve müeyyidelerle desteklenmiş bu hukukun muhatabı olan bireyler söz konusu hukuk normlarına hem dünyevi ve hem de uhrevi motiflerle bağlanmışlardır. Bu nedenle ülkemizde özellikle başta aile hukuku olmak üzere pek çok alanda hala halkın önemli bir kısmının bireysel kararlarında bu hukukun hükümlerine riayet ettiği görülmektedir.

Osmanlı aile hukukunda evliliğin kuruluşunda, devamında ve boşanma ile sona erdirilmesinde erkeğin kadına nispetle ön planda olduğu görülmektedir. Erkeğe verilen bu velayet, riyaset ve hamilik görevleri nedeniyle ailenin varlığını devam ettirmesi için

¹⁷⁸ el-Bakara 2/241.

¹⁷⁹ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Nihat Dalgın, “İslam Hukuku Açısından Boşanmanın Sonuçlarından Maddi Tazminat Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19, (2005), 35–69; Alkış - Yılmaz “Medeni Hukuktaki Boşanma Nafakasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, 60; Dirlik, “İslâm Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller”, 91 vd.; Köse, *İslam Hukukunda Mut’a Nafakası Ve İslam Ülkelerindeki Uygulamaları*, 12 vd.

¹⁸⁰ Köse, *İslam Hukukunda Mut’a Nafakası Ve İslam Ülkelerindeki Uygulamaları*, 48-53.

gerekli olan tüm ihtiyaçlarının karşılanması da erkeğe yüklenmiştir. Dolayısıyla bu hukukta nafaka sorumluluğu erkeğe ait bir sorumluluktur. Mevcut TMK ise aileyi eşlerin eşitliği temeli üzerine kurmuştur. Bu nedenle hakların ve sorumlulukların eşit olarak belirlenmesi hedeflenmiştir.

Osmanlı aile hukukunda evlilik sürecinde erkeğin sorumlu olduğu nafaka nikah akdiyle birlikte karı koca hayatının fiilen başlamasıyla tahakkuk ettiği için buna “evlilik/nikah nafakası” denirken TMK’da bu nafakaya “bakım nafakası” denmektedir. Dolayısıyla Osmanlı hukukunda evlilik sebebiyle zorunlu hale gelen bu sorumluluk evlilik devam ettiği sürece devam etmektedir.

Osmanlı aile hukukunun dayandığı İslâm hukukunda boşama yetkisi kural olarak erkeğe verilmiştir. Belli şartlar dahilinde kadının da boşanma talep etme hakkı bulunmaktadır. Bununla beraber söz konusu hukuk, bu yetkinin keyfî olarak kullanılmasını engellemek ve aile yuvasının dağılmasını önlemek için birtakım uyarılar, tavsiyeler, telkinlerde bulunmuş ve uhrevi müeyyideler koymuştur. Ancak boşamayı yasaklayacak boyutta bir uygulamaya da gitmemiştir.

Osmanlı aile hukukunda boşanma sürecinin başlangıcından boşanmanın kesinleşmesine kadar geçen sürede erkeğin karısına karşı evlilik nafakası ödeme sorumluluğu devam etmektedir. Boşamanın hukuken bitmesi ise iddet süresinin bitmesiyle gerçekleştiği için bu sürede ödenmeye devam edilen yine evlilik nafakasıdır. İddet süresinin bitmesiyle evliliğin hem hukuken hem de fiilen bitmesiyle söz konusu nafakanın sebebi tamamen ortadan kalktığı için boşanan eşe nafaka ödeme sorumluluğu da ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla bu hukukta TMK’daki “tedbir nafakası” gibi bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmadığı gibi; baliğ oluncaya kadar her halükarda nafakaları babaya ait olduğu için çocukların boşanma sonrası nafaka haklarını düzenleyen “iştirak nafakası” düzenlemesine de ihtiyaç duyulmamıştır.

TMK, Batıdaki hukuk düzenlerinden de esinlenerek boşanma sonrası boşanmada ağır kusuru olmayan ve muhtaç duruma düşmesi muhtemel eşin haklarını korumak, ihtiyacını gidermek ve boşanmış olsalar da eşler arasında insanî yardımlaşmayı sürdürmek gayesiyle yoksulluk nafakası uygulamasını getirmiştir. Ülkemizde çalışan eşin büyük oranda erkek olması nedeniyle yoksulluk nafakasının boşanan erkeklerin ömür boyu ödemekle yükümlü oldukları bir külfete dönüştüğü, bu nedenle bu yükümlülüğün aile kurumu üzerinde pek çok olumsuz etkiye neden olduğu konusunda kamuoyunda güçlü bir kanaat olduğu görülmektedir. Ömür boyu sürecek olan yoksulluk nafakasının İsviçre medeni kanununun boşanma ile hedeflediği eşlerin kesin ayrılığı ilkesiyle uyuşmadığı gibi kadın ya da erkek olmasının önemi olmaksızın bir kişiyi aralarında

hiçbir hukukî bağ kalmayan birine ömür boyu zoraki bir borçla sorumlu tutmak hakkaniyet ölçülerine de uymamaktadır.

Osmanlı aile hukuku boşamanın kesinleşmesinde sonra vadesi gelmiş mehir borcu dışında eşler arasında evlilikten kaynaklanan mali veya hukukî herhangi bir sorumluluk vazetmemiştir. Eşleri tam bağımsız hale getirerek onların yeni bir evlilikle yeni bir hayat kurmalarını teşvik etmiştir. Zira Osmanlı hukukunun dayandığı İslâm inancı ve kültürü sağlıklı bireylerin evliliğini esas kabul etmiş ve evlilik dışı beraberlikleri dinî, hukukî ve ahlâkî olarak meşrû kabul etmemiştir.

Hastalık veya yaşlılık gibi nedenlerle evlenecek durumda olmayanları ise aralarında hiçbir hukukî bağ kalmayan eski eşi muhtaç etme yerine akrabalık nafakası sistemi veya devlet koruması yoluyla himaye altına almıştır. Günümüzde de boşanmış ve herhangi bir geliri bulunmayan kadınlar dul maaşı veya yaşlılık maaşı gibi sosyal haklardan yararlanabilmektedir. Dolayısıyla günümüzde devletin birtakım sosyal fonlar ihdas ederek muhtaç durumda olan bu tür kişilere el uzatması sosyal devlet olmanın bir gereğidir.

Boşanmada kusuru olmayan ve bu sebeple de mağdur olan eşin mağduriyetini giderecek tedbirler de alınarak birtakım sosyal problemlere neden olan yoksulluk nafakası sistemi gözden geçirilmelidir. Bu konuda İslâm hukukunda içtihadı müsait ve bu nedenle de kamu otoritesinin tasarrufuna nispeten açık olan ve halen bazı İslam ülkelerinde de uygulanmak olan “tazminat” sistemi bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Böylece boşanmada kusuru bulunan tarafın mali imkanı ve kusuru dikkate alınarak mahkemenin takdir edeceği bir tazminatla boşanmada kusuru bulunmayan ve boşanma sebebiyle de maddi ve manevi olarak bir mağduriyete uğrayan eşin mağduriyeti giderilebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdülhamid, Muhhyiddîn. *el-Ahvâlü's-şahsiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2007.
- Acar, H. İbrahim. "İddet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Akgül, Lütfiye. "İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası Ve Kapsamı". *Ekev Akademi Dergisi* 19/ 62 (Bahar 2015), 21-34.
- Akıncı, Şahin. "Medeni Kanun'da Kadın ve Aile". *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/8, (Haziran 2004), 1-16.
- Akıntürk, Turgut. *Türk Medeni Hukuk*. Ankara: Savaş Yayınları, 1996.
- Akıntürk, Turgut - Ateş, Derya. *Türk Medenî Hukuku-Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2016.
- Alkış, Alpaslan - YILMAZ, Gülnihal. "Medeni Hukuktaki Boşanma Nafakasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *ÇÜİFD* 23/2 (2023), 51-72. <https://orcid.org/0000-0003-3401-7073>, <https://orcid.org/0000-0001-6326-8694>
- Ali, Haydar. *Dürerü'l-hükkâm şerhü Mecelleti'l-ahkâm*. thk. Fehmî el-Hüseyn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*. haz. Sabri Atay - Nedim Pakırdağ. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- Apaydın, Yunus. "Velâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Arbek, Ömer. "Boşanmanın Mali Sonuçları". *AÜHFD* 54/1 (Aralık 2004), 115-163. <https://doi.org/10.1501>
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aydın, Mehmet Akif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aydın, Mehmet Akif. "Mehir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/389-321. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*. Konya: Mehir Yayınları, 2016.
- Çıtak, Burçak. "Yoksulluk Nafakası". *İÜHFM* 74/1 (2016), 241-257.

- Dalgın, Nihat. “İslam Hukuku Aşısından Boşanmanın Sonuçlarından Maddi Tazminat Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19, (2005), 35 - 69. <https://doi.org/10.17120/omuifd.64580>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı”. Erişim 04 Şubat 2025. <https://kurul.diyanet.gov.tr> Yukarı satıra alalım.
- Dirlik, Mehmet. “İslâm Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 135-159. <https://orcid.org/0000-0002-1581-7836>
- Doğan, İzzet. “Türk Medeni Kanunu'nun Düzenlemelerine Göre Tedbir, Yoksulluk Ve İştirak Nafakası”. *MHB* 35/1 (2015), 59-95.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Müdevvenetü'l-Kübra*. thk. Zeke-riyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Erbay, Celal. “Nafaka”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/282. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Genç, Mustafa - Aksoy, Muhammed Mihdi. “Bazı Kanunlar ile Mukayeseli Olarak İslâm Hukukunda Eş Nafakası”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (Haziran 2019), 351-390. <https://orcid.org/0000-0002-4948-8575>, <https://orcid.org/0000-0003-2854-730X>
- Hamzaçebi, Mehmet. “Türk Medeni Kanunu'na Göre Boşanma ve Ayrılık Hallerinde Tedbir, Yoksulluk ve İştirak Nafakası”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/3-4 (2002), 23-48.
- Heyet. *el-Fetâva'l-Hindîyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991.
- İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405.
- İbn Rüşt, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesid*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Işık, Hanife. “Yoksulluk Nafakasında Süresizlik Sorunu: Hukuk Sistemleri Arasında Bir Mukayese”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2022), 66-82. <https://doi.org/10.1104714>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077-1078)*. haz. Rifat Günalan - Mehmet Akman. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011. <http://www.kadisicilleri.org/index.php>
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1988.
- KEDV, Kadın Dayanışma Vakfı. Yoksulluk Nafakası Araştırma Raporu. Ankara: KEDV, 2024. Erişim. 05. 11. 2024. <https://WWW.kedv.org.tr>,

- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâ'i'ü's-şanâ'ic fî tertibi's-şerâ'ic*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Keleş, Dilek. "Nafaka Veren Erkeklerin 'Nafaka Mağduru' Söylemine 'Yoksulluğun Kadınlaşması' Olgusu Üzerinden Bakmak". *Mülkiye Dergisi* 47/6 (2023), 1546-1579. <https://doi.org/10.25064/mulkiye.1309609>
- Kocabaş, Gediz. "Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi Ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler". *MÜHF Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19/1 (2013), 358-391.
- MAK, Meclis Araştırması Komisyonu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Olayları Araştırma Komisyonu Raporu. Ankara: TBMM, 2016. Erişim. 08. 10. 2024. ss399[1].pdf (20.52 MB)
- Mâverî, Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Hâvî'l-kebîr*. thk. Ahmet Abdullah. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994, 9/548.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerh-i Bidâyetü'l-mübtedâ*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. Beyrut: Dâru'l-Erkâm Bin Ebî'l-Erkâm, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Odabaşı, Büşra. "Yoksulluk Nafakasında Süre Sorunu". *İstanbul Barosu Dergisi* 94/2 (2020), 45-82.
- Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi (HAK). Ankara: Meclis-i Mebusan, 1917.
- Önder, Emine. *Muğla 203 No'lu Şer'iyye Sicili Defteri (1332-1334) Ve Hukuki Analizi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, ts.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî, Şemsüddîn Ebûbekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muh-yiddin el-Meyyis. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Şahin, Salih. *Osmanlı'da Şehir Yönetimi Ve İstanbul'da Sosyal Hayat İstanbul Mahkemesi 225 Nolu Sicil (H. 1286-1287 / M. 1869-1870)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.
- Tanrıverdi, Hasan. İslam Hukukunda Boşanma Tazminatı (Mut'a). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/38 (2011), 443-463.
- TKM, Türk Kanunu Medenisi (Kanun No. 473). Resmî Gazete 339 (4.4.1926). Erişim 3 Ekim 2024. <http://www.mevzuat.gov.tr>

- TMK, Türk Medeni Kanunu (Kanun No. 4721). Resmî Gazete 4721 (8. 12.2001). Erişim 10 Ekim 2024. <http://www.mevzuat.gov.tr>
- Ulusall, Şemsettin. “İslam Ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik/Boşanma Sebebi Olması”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 185-208.
- Uyanık, Mehmet Zeki. “İslâm Aile Hukukunda Evlilik Ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 57-87.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukuku*. Ankara: Bilay, 2018.
- Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1313.